

સી. એચ. આર. આઈ.
૨૦૧૫

૧૦૧ વાતો જે તમે પોલીસ વિશે જાણવા ઈચ્છો છો પરંતુ પૂછવા માટે ઘણા ભયભીત છો

સી. એચ. આર. આઈ.

કોમનવેલ્થ હૃમન રાઇટ્સ ઇનશિએટિવ

રાજ્યમંડળ દશોમાં માનવ અવિકારોને વ્યાવહારિક સ્વરૂપ આપવા કાર્યરત

કોમનવેલ્થ હુમન રાઇટ્સ ઈનિશિએટીવ

કોમનવેલ્થ હુમન રાઇટ્સ ઈનિશિએટીવ (સી.એચ.આર.આઈ.) એક સ્વતંત્ર, આંતરરાષ્ટ્રીય, બિન-સરકારી સંગઠન છે જેને રાષ્ટ્રમંડળના દેશોમાં વ્યાવહારિક સ્વરૂપે માનવ અધિકાર સુનિશ્ચિત કરવાનું કામ સોધાયું છે. ઈ.સ. ૧૯૮૭માં અનેક રાષ્ટ્રમંડળ સંઘોએ સી.એચ.આર.આઈ.ની સ્થાપના કરી, કારણ કે તેમનું માનવ હતું કે સભ્ય દેશો સર્વસામન્ય મુલ્યો અને વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતોના આધારે કામ કરે અને એવું મંચ પણ ઉપલબ્ધ કરાવે, જેનાથી માનવ અધિકારોને પ્રોત્સાહિત કરી શકાય. પરંતુ રાષ્ટ્રમંડળમાં માનવ અધિકારના મુદ્દાઓ ઉપર મોટા ભાગે વ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવતું નથી.

સી.એચ.આર.આઈ. ના હેતુઓમાં હરારે સિદ્ધાંતો, માનવ અધિકારોની સાર્વજનિક ધોખા અને આંતરરાષ્ટ્રીય માન્યતા પ્રાપ્ત અન્ય માનવ અધિકાર તત્ત્વ તથા રાષ્ટ્રમંડળ સભ્ય દેશોમાં માનવ અધિકારોનું સમર્થન કરવાવાળા રાષ્ટ્રીય કાયદાઓ વિશે જાગૃતિ ઊભી કરવી અને તેના ઉપર અમલ કરવાનું સામેલ છે.

તેના વાર્ષિક અહેવાલ (રિપોર્ટ) તેમજ સમયાંતરે થતી શોધના માધ્યમથી, સી.એચ.આર.આઈ. વિભિન્ન રાષ્ટ્રમંડળ દેશોમાં માનવ અધિકારોની પ્રગતિ અને તેના હનન વિશે સતત વ્યાન આકર્ષે છે. માનવ અધિકારોના હનનને રોકવા સંબંધી દિઝિકોષ અને આ દિશામાં ઉપાયોનું સમર્થન કરીને સી.એચ.આર.આઈ. રાષ્ટ્રમંડળ સચિવાલય, સભ્ય દેશોની સરકારો અને સામાજિક સંગઠનોને સચેત કરે છે, કાર્યશાળાઓનું આયોજન અને સંપર્ક વિકસાવીને નિરંતર પ્રેરક સંગઠનની ભૂમિકા ભજવે છે જેથી તેમના પ્રાથમિક મુદ્દાઓ પર્યે અન્ય લોકોને સક્રિય બનાવી શકે.

સી.એચ.આર.આઈ.ને સહયોગ આપતાં જુથોનાં કારણે એક સ્થાનિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય નેટવર્ક ઊનું થયું છે. પોતાના કાર્યમાં માનવ અધિકારોને સામેલ કરી, માનવ અધિકારો સંબંધી માહિતી અને પદ્ધતિઓનો પ્રસાર કરીને, તેના સભ્યો વ્યક્તિત્વ રીતે અને તેમના સંગઠનમાં સામુદ્દર્ધ રીતે વ્યવસ્થિત પરિવર્તન લાવવામાં સક્ષમ બને છે. આ સિવાય, આ સમુહ સ્થાનિક પરિસ્થિતિઓની જાણકારી આપે છે, નીતિ-નિર્માણ કરનારાઓથી સંપર્ક કરે છે, મુદ્દાને સક્રિય કરે છે અને એક જૂથ થઈને માનવ અધિકારોને પ્રોત્સાહિત કરે છે.

સી.એચ.આર.આઈ.ની મુખ્ય ઓફિસ નવી ડિલ્હીમાં છે અને તેની અન્ય ઓફિસ લંડન (યુ.કે.) અને આડિંકા, ધાનામાં છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય સલાહકાર સમિતિ: યશપાલ ધાઈ – અધ્યક્ષ: સભ્યો – સેમ ઓક્સિટેનો, એલિસન ડક્સબરી, નેવિલ લિંટન, વજાહત હબિબુલ્લાહ, વિએક માર્ક, એડવર્ક મૌરટિમર, માયા દારુવાલા

કાર્યકારી સમિતિ (ભારત): વજાહત હબિબુલ્લા – અધ્યક્ષ: સભ્યો – બી.કે. ચન્દ્રશેખર, નીતિન ટેસાઈ, સંજોય હજારિકા, કમલ કુમાર, પુનમ મુત્રેજા, રુમા પાલ, જેકોબ પુન્નાસ, એ.પી. શાહ અને માયા દારુવાલા

કાર્યકારી સમિતિ (ધાના): સેમ ઓક્સિટેનો – અધ્યક્ષ: સભ્યો – અક્ષોતા એમપોવ, કોઝી કવાશીંગ, યશપાલ ધાઈ, વજાહત હબિબુલ્લાહ, નેવિલ લિંટન – અધ્યક્ષ: સભ્યો – રિચાર્ડ બૌર્ન, મિનાક્ષી ધર, કલેર હુબે, ફાન્સ હેરિસન, ડેર્કે ઈંગ્રેન, રિટા પાયને, પુરુણેન, સૈયદ શર્ફુદ્દીન, જોય સિલ્વા, માઈકલ સ્ટોન

* કોમનવેલ્થ જનાલિસ્ટ એસોસીએશન, કોમનવેલ્થ લોયર્સ એસોસીએશન, કોમનવેલ્થ લીગલ એજ્યુકેશન એસોસીએશન, કોમનવેલ્થ પાલમિન્ટરી એસોસીએશન, કોમનવેલ્થ પ્રેસ યુનિયન અને કોમનવેલ્થ બ્રોડકાસ્ટિંગ એસોસીએશન

ISBN: 81-88205-67-2

© સી.એચ.આર.આઈ., નવી ડિલ્હી

પુસ્તકની સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી શકાશે પંચતુ સામગ્રીના સ્ત્રોતનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે.

સી.એચ.આર.આઈ. મુખ્ય ઓફિસ :

પદ્મ એન્સ, સિલ્વાર્થ એમ્બર્સ, કાલુ સારાઈ,
નીજો માણ, નવી ડિલ્હી – ૧૧૦૦૧૬

ફોન : +૯૧-૦૧૧-૪૩૧૮૦૨૦૦
+૯૧-૦૧૧-૪૩૧૮૦૨૦૧

ફેક્સ : +૯૧-૦૧૧-૨૬૮૬૪૬૮૮

ઈ-મેઈલ :

info@humanrightsinitiative.org

સી.એચ.આર.આઈ. લંડન ઓફિસ :

ઈ-સ્ટીટ્યુટ ઓફ કોમનવેલ્થ સ્ટીલ
૨૮, રસેલ સ્કેપેર

લંડન WC 1B 5DS, UK

ફોન : +૪૪-૦૨૦-૭-૮૬૨-૮૮૫૭

ફેક્સ : +૪૪-૦૨૦-૭-૮૬૨-૮૮૨૦

ઈ-મેઈલ : chri@sas.ac.uk

સી.એચ.આર.આઈ. આફિસ :

મકાન નં. ૬,
સામેરા મિશેન

માર્ગ અસાયલમ ડાઉન,

બેવરલી હિલ્સ હાઉસ સામે,

દ્રસ્ટ ટાવર્સ, અકરા, ધાના

ફોન/ફેક્સ : +૦૦૨૩૩-૨૧-૨૭૧૧૭૦

ઈ-મેઈલ : chri@afraonline.com.gh

૧૦૧ વાતો જે તમે પોલીસ વિશે જાણવા હુચ્છો છો પરંતુ પૂછવા માટે ઘણા ભયભીત છો

લેખિકા
નવાજ કોટવાલ
માયા દારૂવાલા

અનુવાદ
સોનલ ઠક્કર ઐયર

પ્રસ્તાવના

દરરોજ આપણે પોલીસ સાથે સંપર્કમાં આવીએ છીએ. આપણે તેમને વાહન—વ્યવહાર નિયંત્રણ કરતા, અતિ મહત્વપૂર્ણ વ્યક્તિઓની સુરક્ષા કરતા, ટોળાને નિયંત્રણ કરતા, આરોપીઓને અદાલત સુધી પહોંચાડતા, પુરાવા એકઠા કરતા, પોલીસ સ્ટનેશનમાં ફરિયાદ નોંધતા અથવા અપરાધી અને આંતકવાઈઓ સાથે લડતા જેવા અનેક કાર્યોમાં વ્યસ્ત જોઈએ છીએ. આપણે વર્તમાનપત્રો, ટી.વી. કે વાતચીત દ્વારા પણ પોલીસ વિશે ઘણું સાંભળીએ છીએ. પોલીસ વિશે દરેક વ્યક્તિનું પોતાનું મંતવ્ય હોય છે અને મોટા ભાગે તે વખાણવા લાયક હોતું નથી. પરંતુ વાસ્તવમાં, મોટાભાગના લોકો પોલીસ વિશે બહુ ઓછું જાણતા હોય છે.

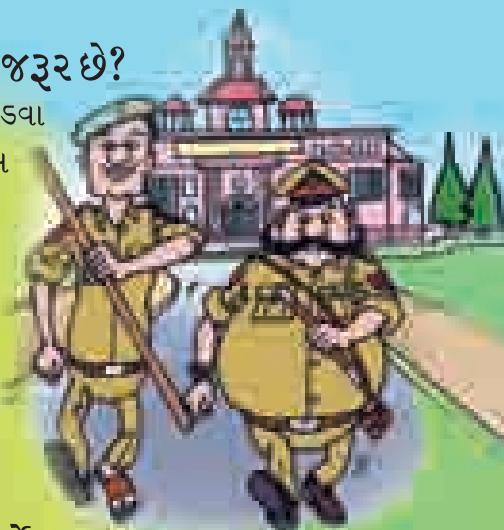
આપણી લોકશાહીમાં પોલીસ સત્તામાં બેઠેલ સરકારના એજન્ટ નથી હોતા કે જેમનો ઉપયોગ લોકોને દબાવવા કે નિયંત્રણમાં રાખવા કરવામાં આવતો હોય. તેના બદલે તેઓ અભિનશમન અથવા તો મહેસૂલ વિભાગ જેવી એક અનિવાર્ય સેવા છે જેમની ફરજ કાયદા અનુસાર આપણી સુરક્ષા અને રક્ષણ કરવાની છે. અન્ય સરકારી અધિકારીઓની જેમ પોલીસ અધિકારી પણ નાગરિકોની સેવા માટે નિમાયેલ લોક સેવક છે જેમનું વેતન નાગરિકો દ્વારા અપાય છે.

જેવી રીતે પોલીસની આપણા પ્રત્યે ફરજો છે તેવી જ રીતે લોકોની પણ પોલીસ પ્રત્યે ફરજો હોય છે. એક જવાબદાર નાગરિક તરીકે તેમનાથી ડરવું યા તેમને નાપસંદ કરવું કે માત્ર મુશ્કેલીના સમયે જ તેમની પાસે જવું પૂરતું નથી. કાયદાને બનાવી રાખવા લોકો અને પોલીસે સાથે મળીને કામ કરવું જરૂરી છે. તેમના કાર્યો અને પડકારોને સમજવું, તેઓ શું કરે છે અને કેવી રીતે કરે છે, તેમની સંસ્થા કેવી હોય છે અને તેમની સત્તાઓ અને ફરજોની મર્યાદાઓને સમજવું અગત્યનું છે. આપણા માટે આપણા અધિકારો અને ફરજોને જાણવું પણ જરૂરી છે જેથી ન તો પોલીસ અને ન તો કોઈ નાગરિક કાયદાને તોડીને ભાગી શકે. કાયદાનું શાસનનો આ અર્થ થાય છે.

આ પુસ્તિકા પોલીસ વિશે જાણવાની એક સરળ માર્ગદર્શિકા છે. જાણકાર હોવાથી જ આપણે આત્મવિશ્વાસથી બોલી શકીએ છીએ અને ખોટા સામે અવાજ ઉઠાવી શકીએ છીએ, ત્યારે જ બદલાવ આવે છે. આ પુસ્તિકા એ આશા સાથે તૈયાર કરવામાં આવી છે કે પોલીસ અને તેમના અધિકારો વિશે જાણકારી પ્રાપ્ત કરી નાગરિકો એક બહેતર પોલીસ સેવાની માંગ કરે જેના તેઓ હક્કદાર છે.

૧. શા માટે આપણને પોલીસ દળની જરૂર છે?

નાગરિકોને સુરક્ષા અને સલામતી પૂરી પાડવા પોલીસ દળની નિમણું થયેલી છે. પોલીસ સમાજમાં શાંતિ અને વ્યવસ્થા જાળવે છે, અપરાધોને રોકે છે તેમજ થયેલ અપરાધોની તપાસ કરે છે. પોલીસ કાયદાના રખેવાળની પણ ભૂમિકા બજવે છે. જેથી દરેક નાગરિક તેમજ સ્વયં પોલીસ પણ દરેક કદમે કાયદાનું પાલન કરે.

૨. પોલીસ પાસેથી ક્યા-ક્યા કાર્યો

કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે?

પોલીસ દળની અનેક ફરજો છે : તેમણે અપરાધોને રોકવા અને નિયંત્રણમાં રાખવા જોઈએ. જ્યારે અપરાધ થાય ત્યારે તેની બાતમી મેળવી તપાસ શરૂ કરવી જોઈએ. મુકદમા ચલાવવા પ્રામાણિક અને પુરાવા આધારિત કેસ તૈયાર કરવો જોઈએ. જેથી સરકારી વકીલ અદાલતમાં કેસ રજૂ કરી શકે. પોલીસ દળની એ પણ જવાબદારી છે કે તે સમાજમાં કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવી રાખે, આ માટે તેઓ તેમની આજુ-બાજુના સમુદ્દરયમાં બનતી ઘટનાઓની જાણકારી રાખે છે.

રંગે હાથે પકડાઈ ગયા

૩. પોલીસની સત્તાઓનો અર્થ

શું છે?

પોલીસને કાયદા દ્વારા અનેક પ્રકારની સત્તાઓ આપવામાં આવી છે. આ સત્તાઓનો ઉપયોગ તેમણે કાયદામાં દર્શાવેલ પ્રક્રિયા અનુસાર જ કરવો જોઈએ. પોલીસ

ધરપકડ કરી શકે છે, તલાશી અને ઝડતી લઈ શકે છે, અપરાધોની તપાસ કરી શકે છે, સાક્ષીઓ અને શંકાસ્પદ વ્યક્તિઓની પૂછ્યપરછ કરી શકે છે અને સમાજમાં કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવે છે. પરંતુ આ બધા કાર્યો તેમણે કાયદામાં દર્શાવેલ પ્રક્રિયા અનુસાર જ કરવાના હોય છે. પોલીસ તેમની ઈચ્છા અનુસાર કે મનમરજીથી કામ કરી શકતી નથી. જો પોલીસ સત્તાનો હુસુપ્યોગ, ફરજમાં લાપરવાહી કે શિસ્તબંગ કરે તો તેને 'દિવાની દોષ' કે 'અપરાધ' ગણવામાં આવે અને તે બદલ પોલીસ અધિકારી સજાને પાત્ર બને છે.

૪. શું સમગ્ર ભારતમાં એક જ પોલીસ દળ છે?

ના, દરેક રાજ્યનું પોતાનું પોલીસ દળ હોય છે, જે રાજ્ય સરકારના નિયંત્રણ હેઠળ હોય છે. જેથી આપણા દેશમાં અનેક પોલીસ દળ છે. રાજ્યાની દિલ્હી, ગંદીગઢ,

પ્રાઇવેટ, દમણ અને દિવ, લક્ષ્યિત, દાદરા અને નગર હવેલી, આંદામાન અને નિકોબાર જેવા કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોની પોલીસ કેન્દ્ર સરકારનાં સીધા નિયંત્રણમાં છે.

૫. અર્ધ સૈનિક દળ શું છે?

અર્ધ સૈનિક દળ જેમ કે, કેન્દ્રીય અનામત પોલીસ દળ (સી.આર.પી.એફ.) સરહદ સુરક્ષા દળ (બી.એસ.એફ.), આસામ રાઈફલ્સ, ભારત-તિબેટ સરહદ પોલીસ અને રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા ગાર્ડ (અન. એસ.જી.) વગેરે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વિશેખ ફરજો માટે સ્થાપવામાં આવેલ સશસ્ત્ર પોલીસ સંગઠન છે. તેમની સંરચના લશ્કર જેવી હોય છે તેથી તેમને અર્ધ સૈનિક દળ કહેવાય છે. તેઓ પોલીસને ઉત્ત્રવાદ કે આતંકવાદ વિરોધી પ્રવૃત્તિઓ કે સિવિલ અશાંતિના સમયમાં સહાયતા કરે છે.

૬. શું કોઈ પણ વ્યક્તિ પોલીસ અધિકારી બની શકે છે?

હા, કોઈપણ વ્યક્તિ પોલીસ અધિકારી બની શકે છે. જો કે ખાસ હોદ્દા માટે તમારે નક્કી શરતો અને માપદંડો પૂરાં કરવા પડે છે. ઉદાહરણ તરીકે, હવાલદાર તરીકે જોડાવવા તમે ઓછામાં ઓછા ઉચ્ચ માધ્યમિક પાસ હોવા જોઈએ.

તેવી જ રીતે સબ-ઈન્સપેક્ટર માટે સ્નાતક (ગ્રેજ્યુએટ) હોવા જરૂરી છે.

૭. આપણે પોલીસ અધિકારી કેવી રીતે બની શકીએ?

ગ્રાસ સ્તરે તમે પોલીસ દળમાં સામેલ થઈ શકો છો. રાજ્ય સ્તરે તમે હવાલદાર તરીકે જોડાઈ નાયબ પોલીસ અધિકારી સુધી બઢતી મેળવી શકો છો અથવા સબ-ઈન્સપેક્ટર સ્તરે જોડાઈ કોઈ જિલ્લાના મુખ્ય પોલીસ અધિકારી તરીકે બઢતી મેળવી શકો છો.

હવાલદાર અને સબ-ઈન્સપેક્ટર બનના લેખિત પ્રવેશ પરીક્ષા આપવાની હોય છે. તે પાસ કર્યા પછી તમારે શારીરિક પરીક્ષામાંથી પસાર થવું પડે છે. તે પણ પાસ કરી લો, તો તમને ઈન્ટરવ્યુ માટે બોલાવવામાં આવે છે. પછી તમારી દાકતરી તપાસ થાય છે જેથી ખબર પડે કે શારીરિક રીતે તમે આ કામ માટે સક્ષમ છો કે નહિ અને ત્યારે જ અંતિમ પસંદગી થાય છે.

ભારતીય પોલીસ સેવાના (આઈ.પી.એસ.) અધિકારીઓની ભરતી કેન્દ્ર સ્તરેથી થાય છે અને તેમનો હોદ્દો અધિક કે મદદનીશ જિલ્લા પોલીસ અધિકારીથી શરૂ થાય છે.

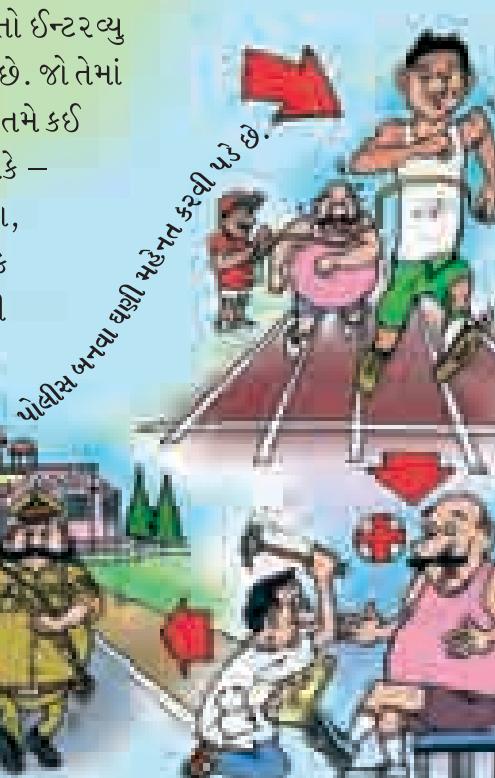
૮. ભારતીય પોલીસ સેવા (આઈ.પી.એસ.) શું છે?

ભા.પો.સે. (આઈ.પી.એસ.) ભારતીય પોલીસ સેવાનું સંક્ષિપ્ત નામ છે જે ભારત સરકારની ત્રણ અભિલ ભારતીય સેવાઓમાંની એક છે. ભારતીય વહીવટી સેવા (આઈ.એ.એસ.) અને ભારતીય વન સેવા (આઈ.એફ.એસ.) અન્ય બે સેવાઓ છે. ભારતીય પોલીસ સેવાના માધ્યમથી પોલીસ અધિકારીઓની પસંદગી થાય છે અને તેમને આખા દેશમાં વરિઝ હોદ્દા પર કાર્ય કરવા મોકલવામાં આવે છે.

૯. હું ભારતીય પોલીસ સેવા (આઈ.પી.એસ.) માં કેવી રીતે સામેલ થઈ શકું?

સૌથ્યમની પ્રથમ તમારે 'કેન્દ્રીય જાહેર સેવા પંચ' દ્વારા આયોજિત પ્રવેશ પરીક્ષામાં બેસવાનું હોય છે. પરીક્ષાની તારીખ અને સ્થાન સમયાંતરે સ્થાનિક અને રાષ્ટ્રીય સમાચાર પત્રોમાં પ્રકાશિત થાય છે. જો તેમાં પાસ થઈ જાવ તો તમે લેખિત મુખ્ય પરીક્ષામાં બેસી શકો છો.

જો તમે લેખિત મુખ્ય પરીક્ષા પાસ કરી લો તો ઈન્ટરવ્યુ સમિતિ દ્વારા તમારું ઈન્ટરવ્યુ લેવામાં આવે છે. જો તેમાં પસંદ થઈ જાવ તો તમને પૂછવામાં આવશે કે તમે કઈ કેન્દ્રીય સેવામાં સામેલ થવા હુંચો છો, જેમકે – વિદેશ સેવા, વહીવટી સેવા, પોલીસ સેવા, વન કે મહેસૂલ સેવા. જો તમે વધારે અંક મેળવ્યા હશે તો તમને તમારી પસંદગીની સેવામાં સામેલ થવાની તક મળશે, કારણ કે વિવિધ સેવામાં ગુણાંકના આધારે ભરતી કરવામાં આવે છે.

૧૦. એક ભારતીય પોલીસ સેવા (આઈ.પી.એસ.)

અધિકારીના સ્વરૂપમાં મને કેવા પ્રકારની તાલીમ મળશે?

ભારતીય પોલીસ સેવામાં, તમને આધારભૂત / પાયાની તાલીમ લાલ બહાદુર શાસ્ત્રી અકાદમી, મસૂરીમાં મળે છે. તે પછી રાષ્ટ્રીય પોલીસ અકાદમી, હૈદરાબાદમાં આધારભૂત તાલીમ અભ્યાસક્રમ હોય છે.

૧૧. અન્ય હોદાઓના અધિકારીઓને કેવા પ્રકારની તાલીમ આપવામાં આવે છે?

મોટાભાગના રાજ્યોમાં તેમની પોતાની તાલીમ શાળા હોય છે. જ્યાં બિન આઈ.પી.એસ. અધિકારીઓ અને હવાલદારો માટે તાલીમ યોજવામાં આવે છે. તે સાથે તેમને સમય-સમય પર કાર્ય સાથે પણ તાલીમ આપવામાં આવે છે. તેઓને શારીરિક શિક્ષણ, શસ્ત્રોનો ઉપયોગ, પ્રાથમિક સારવાર, તોફાનોને નિયંત્રણ કરવા તેમજ શસ્ત્રહીન મુકાબલાની તાલીમ આપવામાં આવે છે. તે સિવાય તેમને વિભિન્ન ફોજદારી કાયદાઓ, પ્રક્રિયાઓ, તપાસ કેવી રીતે કરવી, ટોળાને નિયંત્રિત કેવી રીતે કરવું તેમજ તેમની સમક્ષ આવી શકે તેવી અન્ય સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે વર્ગખંડ તાલીમ પણ આપવામાં આવે છે.

૧૨. સમગ્ર દેશમાં કુલ કેટલાં પોલીસ થાણાં છે?

જાન્યુઆરી ૨૦૧૩ મુજબ દેશમાં ૧૪,૩૬૦ પોલીસ થાણાં છે. તેમાં ૫૦૨ મહિલા પોલીસ થાણાંનો પણ સમાવેશ થયેલ છે.

૧૩. શું આપણી પાસે પૂરતાં પોલીસ અધિકારી છે?

ના. સંયુક્ત રાષ્ટ્રના માપદંડોના આધારે દર ૧,૦૦,૦૦૦ની વસ્તીએ ૨૩૦ પોલીસ અધિકારી હોવા જોઈએ. પરંતુ ભારતમાં દર એક લાખની વસ્તીએ માત્ર ૧૩૬ પોલીસ અધિકારીઓ છે. આ વિશ્વનો સૌથી ઓછો પોલીસ જનસંખ્યા દર છે.

પોલીસ વિભાગમાં અનેક ખાલી જગ્યાઓ છે, જેની ભરતી લાંબા સમય સુધી કરવામાં આવતી નથી. જો કે દેશમાં કુલ ૨૨ લાખ પોલીસ અધિકારીઓની સંખ્યા મંજુર થયેલ છે, જેની સામે ૧૬.૬ લાખ પોલીસ અધિકારીઓ સેવામાં છે. તેનો અર્થ છે કે ૨૪.૮% પોલીસ અધિકારીઓની જગ્યા ખાલી છે.

પરંતુ આ આંકડાથી પોલીસ વિભાગનું સાચું ચિત્ર મળી શકતું નથી, કારણ કે નાના શહેરોની સરખામણીએ મોટાં શહેરોમાં વધારે પોલીસ અધિકારીઓ હોય છે. ઘણા પોલીસ અધિકારીઓનો ઉપયોગ બહુ થોડી અતિ મહત્વની વ્યક્તિગતોની (વી.આઈ.પી.) સુરક્ષા માટે કરવામાં આવે છે; વહીવટી કાર્ય અને વાહન—વ્યવહાર નિયંત્રણમાં પણ ફરજ પર ઘણા પોલીસ અધિકારીઓ હોય છે. તેથી અપરાધને રોકવા, તેની તપાસ તેમજ કાયદો અને વ્યવસ્થાની જાળવણી માટે તેમની સંખ્યા ઘણી ઓછી થઈ જાય છે.

૧૪. શું પોલીસ દળમાં મહિલાઓ છે?

હા, પરંતુ પોલીસ દળમાં તેમની સંખ્યા ૫% થી પણ ઓછી છે. બધા રાજ્યોની સરખામણીમાં મહારાષ્ટ્ર પોલીસ દળમાં સૌથી વધારે સંખ્યામાં મહિલાઓ છે.

૧૫. શું મહિલા પોલીસ અધિકારીઓની ફરજ અલગ હોય છે?

ના. જગ્યાં સુધી નિયમો અને કાયદાઓનો સંબંધ છે, મહિલા પોલીસની પણ એ જ ફરજ હોય છે જે પુરુષ પોલીસની હોય છે. પરંતુ મહિલા પોલીસ થાણામાં માત્ર મહિલાઓની નિમણૂંક કરવામાં આવે છે.

૧૬. શું પોલીસ દળમાં વિશેષ અનામત કે ખાસ જગ્યાની જોગવાઈ હોય છે?

હા. દરેક રાજ્યની ભરતીમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે (૧૦.૬૫%), અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે (૮.૫૩%) અને અન્ય પણત વર્ગો માટે ખાસ જગ્યાની જોગવાઈ હોય છે. આ સમુદાયોમાંથી કેટલા લોકોની ભરતી કરવી તે અંગે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારના પોતાના નિયમો હોય છે. જો કે, લઘુમતી સમુદાયો અને મહિલાઓ માટે વિશેષ અનામતની જોગવાઈ નથી. પોલીસ દળમાં મુસલમાનોની સંખ્યા માત્ર ૭.૬% છે.

૧૭. પોલીસ દળમાં દલિતો, મહિલાઓ, મુસલમાનો, પ્રિસ્તી, આદિવાસીઓ અને અન્ય સમુદાયના લોકોને સામેલ કરવા શા માટે જરૂરી છે?

પોલીસ દળમાં પુર્ખો, મહિલાઓ, પ્રયેક ધર્મ, જાતિ, વર્ગ અને જનજાતિના લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ હોવું જરૂરી છે. કારણ કે તેનાથી વિવિધ સમુદાયોના વર્તન—વ્યવહાર, વલણ અને સંસ્કૃતિના સંદર્ભમાં સમજ વધી શકે છે, જે તેમના વિશે ફેલાયેલા પૂર્વગ્રહો દૂર કરવામાં મદદરૂપ થઈ શકે છે.

૧૮. મને કેવી રીતે ખબર પડે કે કોઈ વ્યક્તિત્વ પોલીસ છે, અન્ય અધિકારી નથી?

પોલીસ અધિકારી ખાખીકે વાદળી રંગના ગણવેશમાં હોય છે. તેમણે ટોપી અને પઢ્ઠો પઢેરેલો હોય છે. તેમજ ખભા પર ચિન્હ લગાવેલું હોય છે, જે તેમના હોદ્દા અને સંબંધિત પોલીસ દળ વિશે જણાવે છે. પોલીસ અધિકારીની છાતી પર તેમના નામની પઢ્ઠી પણ લગાવેલી હોય છે.

૧૯. પોલીસ દળમાં કેવા પ્રકારના વિવિધ હોદ્દાઓ હોય છે?

પોલીસ દળની શ્રેષ્ઠીમાં જમાદાર (કોન્સ્ટેબલ) સૌથી નીચેનો હોદ્દો હોય છે. તેના પછી મુખ્ય જમાદાર (હેડ-કોન્સ્ટેબલ), મદદનીશ સબ-ઈન્સ્પેક્ટર (આસીસ્ટન્ટ એસ.આઈ.), સબ-ઈન્સ્પેક્ટર (એસ.આઈ.), ઈન્સ્પેક્ટર (પી.આઈ.), મદદનીશ/ નાયબ જિલ્લા પોલીસ અધિકારી (એ.એસ.પી./ડેચ્યુટી એસ.પી.), વરિષ્ટ પોલીસ અધિકારી (એસ.એસ.પી.), નાયબ પોલીસ મહાનિર્દેશક (ડી.આઈ.જી.), ખાસ પોલીસ મહાનિર્દેશક (આઈ.જી.પી.), સહાયક પોલીસ નિર્દેશક (એ.ડી.જી.પી.) અને અંતે પોલીસ મહાનિર્દેશક (ડી.જી.પી.) હોય છે.

ડી.જી.પી.

આઈ.જી.પી.

ડી.આઈ.જી.પી.

એસ.એસ.પી.

૨૦. બીટ જમાદાર શું છે?

બીટ પોલીસ અધિકારી નિશ્ચિત જગ્યા કે રસ્તામાં સ્વયં અથવા અન્ય પોલીસ અધિકારી સાથે ચોકી કરે છે તેથી તેમને આ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. કોઈ નિશ્ચિત રસ્તા કે વિસ્તારમાં ચોકી કરવાનો હેતુ છે કે તે વિસ્તારમાં વ્યવસ્થા જળવાયેલી રહે અને કોઈ શંકાસ્પદ ઘટના ઘટવાની સંભાવના રહે નહીં. રાત્રે ચોકી કરતી વખતે બીટ જમાદાર કેટલીકાર અવાજ કરે છે અથવા લાઠી પણાડે છે જેથી લોકોને ખબર પડે કે તેઓ ચોકી કરી રહ્યા છે.

૨૧. શું બધા પોલીસ અધિકારીઓ એક સરખી ફરજો નિભાવે છે?

ના. જમાદારથી લઈને પોલીસ મહાનિર્દશક (ડી.જી.પી.) સુધી બધા પોલીસ અધિકારીઓને ચોક્કસ ફરજો સોંપવામાં આવી હોય છે. આ ફરજોની યાદી દરેક રાજ્યના પોલીસ મેન્યુઅલમાં નોંધવામાં આવી છે. કોઈ નવી ભરતી પામેલ અધિકારી એવી ફરજો નિભાવી શકતા નથી જે તેમના વરિષ્ઠ અધિકારી માટે નક્કી કરવામાં આવી હોય. ઉદાહરણ તરીકે – સબ ઈન્સ્પેક્ટર એવા કાર્ય કરી શકે નાણ જે જિલ્લા પોલીસ અધિકારીને સોંપવામાં આવ્યા હોય. તેમ છતાં નીચેના દરજાના અધિકારીને સોંપવામાં આવેલ કામ વરિષ્ઠ દરજાના અધિકારી દ્વારા કરી શકાય છે.

૨૨. શું કોઈ ટ્રાફિક પોલીસ અધિકારી વાહન–વ્યવહારને લગતા અપરાધ સિવાય અન્ય કોઈ અપરાધ માટે મારી ધરપકડ કરી શકે છે?

હા. ટ્રાફિક પોલીસ અધિકારી પણ એક પોલીસ અધિકારી જ હોય છે. જેને મૂળભૂત રીતે ટ્રાફિકની ફરજો સોંપવામાં આવી હોય છે. જો તે તમને કોઈ અપરાધ કરતા જુએ તો તે અન્ય પોલીસ અધિકારી કે બિન સરકારી નાગરિકની જેમ તમારી ધરપકડ કરી શકે છે.

૨૩. સી.આઈ.ડી. શું છે?

સી.આઈ.ડી.નો અર્થ ‘ગુના તપાસ શાખા’ થાય છે. તેને કયારેક ‘વિશેષ શાખા’ કે ‘તપાસ શાખા’ પણ કહેવામાં આવે છે. આ રાજ્ય પોલીસની તપાસ કચેરી હોય છે. તેમને છેતરપિંડી, જુથ ઝડપાઓ અથવા આંતર રાજ્યને લગતા ગંભીર અપરાધોની તપાસનું કાર્ય સોંપવામાં આવે છે.

૨૪. શું સી.આઈ.ડી. પોલીસ વિભાગથી અલગ છે?

ના. સી.આઈ.ડી.ના કર્મચારીઓની પસંદગી પોલીસ અધિકારીઓમાંથી જ કરવામાં આવે છે.

૨૫. પોલીસ દળના વડા કોણ હોય છે?

દરેક રાજ્યના એક મુખ્ય પોલીસ વડા હોય છે જેને પોલીસ મહાનિર્દેશક અથવા ટૂંકમાં ડી.જી.પી. કહે છે. તેઓ મુખ્ય પોલીસ વડા છે, પરંતુ તેમણે પણ સરકારને રિપોર્ટ કરવાનો હોય છે. તેમના વડા રાજ્ય અથવા કેન્દ્ર વિભાગના ગૃહમંત્રી હોય છે.

૨૬. શા માટે પોલીસ વડાએ કોઈ મંત્રીને રિપોર્ટ કરવાનો હોય છે?

દરેક વ્યક્તિ પોતાને સુરક્ષિત અનુભવે અને તેમણે પોતાની તેમજ પ્રિયજનોની જિંદગી અને સંપત્તિની ચિંતા ન કરવી પડે તે સુનિશ્ચિત કરવું તે સરકારની ફરજ છે. સરકાર આ ફરજ પોલીસને સોંપે છે. તેથી પોલીસ તેમનું કાર્ય કેવી રીતે કરી રહી છે તે વિશે સરકારને રિપોર્ટ કરવો પડે છે. આ સાથે પોલીસ ઈમાનદાર, નિષ્પક્ષ અને કાર્યક્ષમ હોય, તેમનું કાર્ય તેમની ઈચ્છા અનુસાર નહિ પરંતુ કાયદા મુજબ કરે તે સુનિશ્ચિત કરવું તે સરકારની નાગરિકો પ્રયે ફરજ છે.

૨૭. પોલીસ વ્યવસ્થા માટે નાણાની

જોગવાઈ કોણ કરે છે?

પોલીસ વ્યવસ્થા માટે નાણાંકીય વ્યવસ્થા નાગરિકો દ્વારા અપાતા કરવેરાથી થાય છે. પોલીસના પગારની જોગવાઈ રાજ્ય અને કેન્દ્ર સરકારના બજેટમાંથી થાય છે. પરંતુ આ પણ અંતે તો કરદાતાના બિસ્સામાંથી જ આવે છે.

૨૮. પોલીસને તેમનું કાર્ય કરવા નાણા કયાંથી આવે છે?

દરેક રાજ્યનું પોતાનું એક બજેટ હોય છે જેમાં પોલીસ સેવા માટે ખાસ જોગવાઈ કરવામાં આવે છે. પોલીસને આ બજેટમાંથી નાણા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૯. બજેટને મંજુરી કોણ આપે છે અને તેમાંથી સૌથી વધારે ખર્ચ શેના ઉપર થાય છે?

બજેટનો નિર્ણય રાજ્ય વિધાનસભા દ્વારા કરવામાં આવે છે. કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો માટે બજેટને મંજુરી લોકસભા આપે છે. વહિવટી વિભાગના નાયબ મહાનિર્દેશક દ્વારા બજેટનો પ્રથમ મુસદ્દે તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ મુસદ્દાને મંજુરી માટે મહાનિર્દેશક પાસે મોકલવામાં આવે છે. ત્યાંથી તે ગૃહ વિભાગ પાસે જાય છે. ત્યારે નાણાંકીય વિભાગ તેને મંજુરી આપે છે અને રાજ્ય બજેટ સ્વરૂપમાં મંત્રીમંડળ (કેન્દ્રની) સ્વીકૃતિ માટે મોકલવામાં આવે છે. અંતે તે ચર્ચા માટે વિધાનસભામાં મોકલવામાં આવે છે. વિધાનસભામાં ચર્ચા પછી વર્ષનું બજેટ મંજુર થાય છે. રાજ્ય બજેટમાં ફાળવવામાં આવેલ મોટાભાગના નાણા પગાર પર ખર્ચયિ છે. તે પછી તાલીમ, તપાસ, માળખાકીય અને આવાસ સુવિધા અન્ય બાબતો છે જેના ઉપર નાણા ખર્ચયિ છે.

૩૦. આપણાને કેવી રીતે ખબર પડે કે પોલીસને ફાળવવામાં આવેલ નાણાનો ખર્ચ યોગ્ય રીતે થયો છે કે નહિ?

પોલીસ વિભાગના ખાતા અને ખર્ચાયેલા નાણાનું વાર્ષિક ઓડિટ 'તપાસ નિયંત્રણ' અને ઓડિટર 'જનરલ' (સી.એ.જી.) દ્વારા કરવામાં આવે છે. આ હિસાબો સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભામાં રજૂ કરવામાં આવે છે. ચકાસણી થઈ ગયા પછી, તે ગૃહ/પોલીસ વિભાગની વેબસાઇટ કે સંસદ ગ્રંથાલયમાં ઉપલબ્ધ હોય છે. પોલીસના વાર્ષિક ખર્ચ અંગે જાણવા તમે માહિતીના અધિકાર અધિનિયમનો ઉપયોગ કરી શકો છો, કારણ કે પોલીસ વ્યવસ્થામાં પણ કરદાતાઓનાં નાણાનો ઉપયોગ થાય છે – જે આપણા નાણા છે, તેથી આપણે એ સુનિશ્ચિત કરવામાં રસ લેવો જોઈએ કે આ નાણાનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે થાય છે કેનહિ.

૩૧. કયા કાયદાઓ દ્વારા પોલીસનું નિયમન થાય છે?

પોલીસ અધિનિયમ, ૧૮૯૧ દ્વારા મોટાભાગના રાજ્યોમાં પોલીસનું નિયમન થાય છે. કેટલાક રાજ્યોના પોતાના પોલીસ અધિનિયમ છે. પરંતુ બધા પોલીસ અધિનિયમમાં જુના કાયદાને જ આધાર બનાવવામાં આવ્યો છે.

તાજેતરમાં જ કેટલાક રાજ્યોએ તેમના અધિનિયમમાં સંશોધન કરી નવા પોલીસ અધિનિયમ બનાવ્યા છે. તે સિવાય અન્ય ફોજદારી કાયદાઓ જેવા કે ફોજદારી કાર્યવાહીનો કાયદો (સી.આર.પી.સી.), ભારતીય દંડ સંહિતા (આઈ.પી.સી.), તેમજ અન્ય સ્થાનિક કાયદાઓ દ્વારા પોલીસના કાર્યોનું નિયમન થાય છે. તે સિવાય પોલીસે ફોજદારી કાર્યવાહીના કાયદા (સી.આર.પી.સી.) અથવા ફોજદારી પ્રક્રિયાઓના કાયદાને અનુસરવું જરૂરી છે. આ કાયદામાં અપરાધની તપાસ સમયે પોલીસે કંઈ પ્રક્રિયાઓનું પાલન કરવું જોઈએ તે વિગતે દર્શાવેલું છે.

ઉર. પોલીસ અધિનિયમમાં શું કહેવામાં આવ્યું છે?

પોલીસ અધિનિયમમાં સામાન્ય રીતે એ કહેવામાં આવ્યું છે કે – પોલીસ શું કરી શકે અને શું નહિ; પોલીસ દળને કેવી રીતે સંગઠિત કરવામાં આવશે; તેમના હોકાઓ શું રહેશે; દળની દેખરેખ કોણ રાખશે; નિમણૂંક કોણ કરશે; અયોગ્ય કાર્ય બદલ પોલીસને કેવા પ્રકારની સજા અને શિસ્તબંગના પગલાંનો સામનો કરવો પડશે. તેમાં સામાન્ય જનતાએ અનુસરવા જરૂરી હોય તેવા પણ કેટલાક નિયમો જણાવવામાં આવ્યા છે.

ઉર. પોલીસ અધિનિયમમાં નાગરિકો દ્વારા કરવામાં આવેલ અપરાધોનો ઉલ્લેખ શા માટે છે?

આવા કેટલાક પ્રકારના અપરાધોને આ અધિનિયમમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા છે, જેથી એ સુનિશ્ચિત કરી શકાય કે દરેક વ્યક્તિત્વ રોડ અને જાહેર સ્થળોને સ્વચ્છ, ગંદકી મુક્ત, સુરક્ષિત અને બિમારીથી દૂર રાખે.

ઉદાહરણ તરીકે – પશુઓને સડક પર ખુલ્લા છોડવા, તેમને કાપવાં કે તેમની સાથે દુર્ઘટાની કરવા બદલ પોલીસ કોઈપણ વ્યક્તિત્વની તરત જધરપકડ કરી શકે છે. એવા લોકો જે સડક પર રુકાવટ ઊભી કરે, તેને ગંદી કરે, લાયસન્સ/પરવાના વગર સડક પર સામાન રાખીને વેચે, નશામાં તોફાન મચાવે અથવા કુવા જેવી ખતરનાક જગ્યાઓમાં વાડ કરી સુરક્ષિત રાખવાની જવાબદારી નિભાવે નહિ, એવા લોકોની પણ તાત્કાલીકધરપકડ કરી શકે છે.

કાયદાના રખેવાળ

ઉ૪. ‘કાયદાનું શાસન’ નો અર્થ શું થાય છે?

તેનો અર્થ થાય છે કે આપણે બધાએ ઊંચ—નીચ, અમીર—ગરીબ, પુરુષ—મહિલાના ભેટભાવ વગર એટલે સુધીકે સરકાર કે જાહેર સેવક, જેમકે — પોલીસને પણ કાયદાનું પાલન કરવું પડે છે અને દેશના બંધારણમાં જણાવેલ કાયદા અનુસાર રહેવું પડે છે. કોઈપણ વ્યક્તિત કાયદાથી ઉપર નથી. તેનો અર્થ છે કે પોલીસના દરેક કાર્ય કાયદા મુજબ હોવા જોઈએ અને જો તે એમ ન કરે તો તે કાયદાને જવાબદાર ઠરે છે. તેનો અર્થ એમ પણ થાય છે કે જે કાયદાઓ બનાવવામાં આવે તે યોગ્ય અને ન્યાયસંગત હોય તેમજ બધા પર નિષ્પક્ષ રીતે લાગુ પડતા હોય.

ઉ૫. શું કોઈ પોલીસ અધિકારી ખોટું કરે તો તેને સજા આપવામાં આવી શકે છે?

હા. કોઈપણ પોલીસ અધિકારીને સામાન્ય વ્યક્તિતની જેમ કાયદાનો ભંગ કરવા બદલ સજા થઈ શકે છે. ખરેખર તો તે એવી વ્યક્તિત છે જેને કાયદાની જાળવણી કરવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું છે તેથી તેને તો કાયદાના ભંગ બદલ વધારે ગંભીર સજા થવી જોઈએ. ભૂલ કરી હોય તે પોલીસ અધિકારીને સજા કરવાના ઘણા રસ્તાઓ હોય છે. જો તેમણે અપરાધ કર્યો હોય તો તેમને અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી શકે છે અને સામાન્ય વ્યક્તિતની જેમ તેમની વિરુદ્ધ કાર્યવાહી થઈ શકે છે. જો તે અસભ્ય કે ખરાબ રીતે વર્તન

માફ કરજો
સાહેબ, આ ગૌશાળા
નથી

ગ્રાલેટી ગ્રાલેટી

કરે કે તેમનું કાર્ય અપેક્ષિત રીતે કરે નહિ ત્યારે તેના વરિષ્ઠ અધિકારી તેને ચેતવણી આપી, અથવા તેના પગારમાં ઘટાડો કરી કે તેના હોદામાં ઘટાડો કરી તેને નોકરીમાંથી બરતરફ કરીકે બદલી કરીને સજા આપી શકે છે.

૩૬. પોલીસ અધિકારીઓ જોખમી કાર્યો કરે છે! શું તેમનો વીમો ઉતારવામાં આવે છે?

હા. પોલીસ અધિકારીઓનો વીમો ઉતારવામાં આવે છે. બધા પોલીસ કર્મચારીઓએ તેમના જુથ વીમા બદલ ચુકવણું કરવું પડે છે. આ ચુકવણું/પ્રીમીયમ તેમના પગારમાંથી કાપવામાં આવે છે. જો કોઈ પોલીસ અધિકારીનું ફરજ દરમિયાન મૃત્યુ થાય તો તેમના પરિવારને મૃત્યુ પછી સહાય રકમ આપવામાં આવે છે. પોલીસ અધિકારીઓ જોખમી વાતાવરણમાં કામ કરે છે અને તેમાંથી કેટલાકનું મૃત્યુ થઈ જાય છે અથવા જર્ખી થાય છે. છેલ્લા દશકમાં આશરે ૧૦૦૦ પોલીસ અધિકારીઓનું ફરજ દરમિયાન મૃત્યુ થયું હતું. ફરજ દરમિયાન મૃત્યુ પામનારમાં મોટાભાગના હવાલદાર હતા.

૩૭. હું મારી સુરક્ષા માટે પોલીસની સેવા લઈ શકું?

જો તમારી ઉપર ગંભીર જોખમ હોય તો તમે પોલીસની સેવા લઈ શકો છો. કેટલીક વાર સુરક્ષાની વ્યવસ્થા રાજ્ય કરે છે અને કેટલીક વાર સુરક્ષાનો ખર્ચ તમારે ઉદાહરણ પડે છે. પોલીસ અધિનિયમ અનુસાર જો કોઈ વિસ્તારમાં તમારે મર્યાદિત સમય માટે વધારે પોલીસ ગોઠવવી હોય અને સત્તાધિકારી આ બાબત સાથે સહમત થાય તો તે મર્યાદિત સમય માટે વધારાની પોલીસ વ્યવસ્થાનો ખર્ચ તમારે ભોગવવો પડે છે. ઉદાહરણ તરીકે – વિશાળ લગ્ન કે કોઈ અંગત પ્રસગે પોલીસ વિભાગ તે વિસ્તારમાં તમારા ખર્ચ વધારાની પોલીસ ગોઠવવા સહમત થઈ શકે છે. પરંતુ જો તે વિસ્તાર અપરાધ થવાની સંભાવના ઘરાવતો હોય અથવા ત્યાં કોઈ જાહેર રેલી કે પ્રસંગ હોય તો પોલીસની ફરજ બને છે કે તે જગ્યાએ વધારાની પોલીસ ગોઠવે અને ત્યારે કોઈપણ પ્રકારના ચુકવણાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

પોલીસનું કામ
ક્યારેય પૂરું નથી થતું

ઉ૮. શું પોલીસ અધિકારી દરેક સમયે/હુંમેશા ફરજ પર હોય છે?

હા. પોલીસ અધિનિયમ ૧૮૬૧માં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે પોલીસ અધિકારીને હુંમેશા ફરજ પર ગણવામાં આવશે. પરંતુ તેનો અર્થ એમ નથી કે તેમને કયારેય આરામ માટે સમય નહીં મળે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે પોલીસ અધિકારી જ્યાં પણ હોય ગણવેશમાં કે ગણવેશ વગર તેમણે કાયદા અનુસાર જ વર્તન કરવું જોઈએ. કોઈ અપરાધ થતો જોઈને કોઈ મદદ માટે બોલાવે ત્યારે તે એવું કહી શકે નહીં કે – ‘હું ફરજ પર નથી’.

ઉ૯. શું પોલીસ અધિકારી તેના વરિષ્ઠ અધિકારી અથવા આદેશ આપવા સક્ષમ હોય તેવા અધિકારી જેમકે – જિલ્લા કલેક્ટર કે મંત્રી, જે પ્રકારના આદેશ આપે તેનું પાલન કરવું જરૂરી છે?

ના. પોલીસ અધિકારીએ કોઈ આદેશનું પાલન ત્યારે જ કરવું જોઈએ જ્યારે તે કાયદેસર હોય. પોલીસ અધિકારીને પણ ખોટા કાર્ય કરવા બદલ જવાબદાર ઠરાવી શકાય છે, ભલે તે કાર્ય કરવા માટે તેમને આદેશ મળ્યો હોય. તે પોતાના બચાવમાં એવું કહી શકે નહીં કે તેને ખોટું કે ગરેકાયદેસર કાર્ય કરવા માટે કોઈ અધિકારીએ કહું હતું. આ રીતે તેમનો બચાવ થઈ શકતો નથી.

પોલીસ કબ્રસ્તાજ

ફરજની માંગથી
વધારે અને પાર

૪૦. શું પોલીસને જાહેર વાહન—વ્યવહારમાં વિનામૂલ્યે મુસાફરી કરવાની અથવા બજારમાં વેપારીને પૈસા ચૂકવ્યા વગર સામાન ખરીદવાની આપોઆપ પરવાનગી છે?

કેટલીક જગ્યાઓએ પોલીસ અધિકારીઓને માત્ર ફરજ દરમિયાન સરકારી વાહનોમાં મુસાફરી કરવાનો પાસ આપવામાં આવે છે. તે સિવાય કોઈપણ પોલીસ અધિકારી વિનામૂલ્યે મુસાફરી કરવાનો હક્કદાર નથી. તેવી રીતે કોઈ પોલીસ અધિકારીને બજારમાંથી માત્ર એ બાબત પર વિનામૂલ્યે સામાન લેવાનો હક નથી કે તે પોલીસ અધિકારી છે. બધા નાગરિકોની જેમ તેમણે પણ ખરીદી બદલ પૈસા ચૂકવવાના હોય છે.

૪૧. શું આપણે પોલીસ અધિકારીના બધા આદેશોનું પાલન કરવું જોઈએ?

હા, જો તે કાયદેસર હોય અને તેમની ફરજ સાથે જોડાયેલ હોય. ખરેખર દરેક વ્યક્તિની ફરજ છે કે તે પોલીસ અધિકારીને તેની ફરજનું પાલન કરવામાં સહાય કરે. ખાસ કરીને એવા સંજોગોમાં જ્યારે પોલીસ અધિકારી કોઈ ઝડપ કે અપરાધને રોકવાનો પ્રયત્ન કરતી હોય અથવા કોઈ વ્યક્તિ તેમની હિરાસ્તમાંથી ભાગવાનો પ્રયત્ન કરતી હોય. જો તમારી પાસે અપરાધને લગતી માહિતી હોય તો તમારી ફરજ છે કે તમે પોલીસ સુધી પહોંચાડો. કોઈ નામચીન અપરાધને આશરોન આપો. જો તમે કેસ સંબંધી કાંઈ જાણતા હોવ કે કાંઈ જોયું હોય તો તમારું એ પણ કર્તવ્ય છે કે તમે અદાલતમાં પુરાવા/જુબાની આપો.

ખાનગી સુરક્ષા

૪૨. જો કોઈ પોલીસ અધિકારી તેની સાથે કોઈ જગ્યાએ આવવાનું કહે તો શું મારે જવું જોઈએ?

ના. તેમણ્ઠાં, જો કોઈ પોલીસ અધિકારી તમને તેમની ફરજના ભાગરૂપે આવવાનું કહે – જેમકે કોઈ વ્યક્તિની ઘરપકડ વખતે, સંપત્તિની જપ્તી સમયે અથવા અપરાધ બનેલ જગ્યાની તપાસ માટે સાક્ષી બનવાનું કહે તો તમારે તેમની સાથે જઈ મદદ કરવી જોઈએ. પરંપરાગત રીતે આવી વ્યક્તિને ‘પંચ’ કહેવામાં આવે છે જે અદાલતમાં નિષ્પક્ષ રીતે કહી શકે કે તે સમયે તેમણે શું જોયું હતું.

૪૩. જો કોઈ પોલીસ અધિકારી મને પોલીસ થાળામાં બોલાવે તો શું મારે જવું જોઈએ?

ના. પોલીસને મદદ કરવી સારી વાત છે, પરંતુ પોલીસ સ્ટેશને જવું ત્યાં સુધી જરૂરી નથી જ્યાં સુધી પોલીસે ઔપચારિક રીતે તમારી ઘરપકડ કરી હોય. તે સિવાય જો તે કોઈ અપરાધ સંબંધિત પ્રશ્ન પૂછવા કે પૂછપરછ કરવા ઈચ્છતા હોય તો તેમણે તમને લેખિત સમન્સ મોકલવું જોઈએ. જ્યાં સુધી સમન્સ મોકલવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તમને પોલીસ સ્ટેશને આવવા દબાણ કરી શકાય નહિ. જ્યારે મહિલા કે ૧૫ વર્ષથી નાના બાળકની પૂછપરછ કરવાની હોય ત્યારે પોલીસે તેમના ઘરે જ તેમની પૂછપરછ કરવી જોઈએ.

૪૪. શું પોલીસ અધિકારી પૂછે તે બધા પ્રશ્નોના જવાબ આપવા જોઈએ?

હા. પોલીસ અધિકારી જે પૂછે તેના જવાબો ઈમાનદારીપૂર્વક, સ્પષ્ટ રીતે આપવા જોઈએ તેમજ તમે જાણતા હોવ તે બધી બાબતો તેમને જાણાવવી જોઈએ. પરંતુ જો તમે કંઈ જાણતા ન હોવ તો, પોલીસ અધિકારી નિવેદન આપવા તમને દબાણ કરી શકતી નથી કે કોઈ હકીકત સ્વીકારવા મજબૂર કરી શકતી નથી. તેથી હંમેશા એ સુનિશ્ચિત કરવું બહેતર છે કે જ્યારે પોલીસ અધિકારી તમને પ્રશ્ન પૂછે ત્યારે તમારી સાથે કોઈ હોય.

૪૫. જ્યારે હું કોઈ મુશ્કેલીમાં હોઉ ત્યારે મારી સહાયતા કરવી શું પોલીસ અધિકારીની ફરજ છે?

હા. વર્ષ ૧૯૮૫માં ગૃહ મંત્રાલય દ્વારા પોલીસ માટે આચાર સંહિતાની એક માર્ગદર્શિકા બહાર પાડવામાં આવી હતી. જે બધા રાજ્યો/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોના મુખ્ય સચિવો અને કેન્દ્ર શાસિત પોલીસ સંગઠનોના વડાને મોકલવામાં આવી હતી. આચાર સંહિતા મુજબ પોલીસે દરેક નાગરિકના સામાજિક કે આર્થિક દરજજાને ધ્યાનમાં રાખ્યા વગર સહાયતા કરવી જરૂરી છે. આ આચાર સંહિતા અનુસાર ભય કે પક્ષપાત વગર બધા નાગરિકોને સુરક્ષા પૂરી પાડવી તેમની નિયમિત ફરજોમાં આવે છે. જેમાં લોકોના કલ્યાણને ધ્યાનમાં રાખવું, તેમના પ્રતિ સંવેદનશીલ અને લાગણીશીલ હોવું, વ્યક્તિગત સેવા અને મૈત્રીપૂર્ણ વર્તન સામેલ છે.

૪૬. શું હું કૌટુંબિક સમસ્યાઓમાં પોલીસની મદદ લઈ શકું?

આ બાબતનો આધાર કેવા પ્રકારની સમસ્યા છે તેના પર છે. જો સમસ્યા અપરાધ સંબંધી હોય જેમ કે— કૌટુંબિક હિસા, મહિલા કે બાળક સાથે ગંભીર મારપીટ, સગા—સંબંધી દ્વારા જાતીય સત્તામણી કે કોઈ જબરદસ્તી ઘરમાં ઘૂસી આવે, વગેરે બાબતોમાં પોલીસ અવશ્ય તમને મદદ કરશે. આવા સંજોગોમાં પોલીસ આ ખાનગી મામલો છે તેમ કહી તમને મદદ કરવાનો ઈન્કાર કરી શકશે નહિ. પરંતુ જો તમારો પુષ્પવયનો છોકરો આજ્ઞાકારી ન હોય અને લગ્ન કરવા માટે ઘર છોડી જતો રહ્યો હોય તો તેની પાછળ જવું અને ઘરે પાછા આવવા તેને દબાણ કરવું પોલીસનું કામ નથી. આ સંપૂર્ણ રીતે કુટુંબની અંગત બાબત છે.

૪૭. જો પોલીસ અધિકારી મદદ ન કરે અથવા આસ-પાસ કયાંય પોલીસ અધિકારી ન હોય તો શું લોકો કોઈ ચોર અથવા અયોગ્ય કામ કરનાર વ્યક્તિની ઘરપકડ કરી તેને ત્યાં જ સજા આપી શકે છે?

હા અને ના. આપણે જેને ‘નાગરિક દ્વારા ઘરપકડ’ કહીએ છીએ તે તમે કરી શકો છો અને ખોટું કાર્ય કરનાર વ્યક્તિને પકડી શકો. આવી વ્યક્તિને પકડી નજીકના પોલીસ સ્ટેશનમાં લઈ જઈ શકો છો. તમે બસ આટલું જ કરી શકો. તમે તે વ્યક્તિને મારી શકો

નહિ કે આવું કરનાર ટોળાંમાં સામેલ ન થઈ શકો. નાગરિકોને માત્ર તેમનું રક્ષણ કરવાનો અધિકાર છે. જેને 'બચાવનો અધિકાર' કહે છે. પરંતુ તેનો ઉપયોગ વાજબી રીતે થવો જોઈએ. જે એક તરફી મારપીઠ અથવા એકદમ અપરાધજનક પરિસ્થિતિનું સ્વરૂપ ન લેવું જોઈએ. જો કોઈ પોલીસ અધિકારી આવું કરવાની પરવાનગી આપે અથવા એમાં સામેલ થાય તો તેના ઉપર શિસ્તભંગ અથવા ફોજદારી આરોપના પગલાં થવાની સંભાવના છે.

૪૮. જો કોઈ પોલીસ અધિકારી મને મદદ ન કરે તો હું શું કરી શકું?

કોઈપણ પોલીસ અધિકારી જાણી જોઈને ફરજનો ભંગ કે ઉપેક્ષા કરે તો તે જેલ સાથે સજાપાત્ર છે. જો કોઈ પોલીસ અધિકારી મદદ ન કરે અને તમને તેના કારણે નુકશાન થયું હોય તો તમે તેના વરિષ્ઠ અધિકારીને ફરિયાદ કરી શકો છો. આવા કેસમાં કર્તવ્યની ઉપેક્ષા બદલ તે દોષી ઠરી શકે છે.

૪૯. શું પોલીસ અધિકારી ઈચ્છે તે બધા કામ કરી શકે છે?

ના. બિલકુલ નહીં, તે કાયદેસર હોય તેવા જ કામ કરી શકે છે. ખરેખર તો તેઓ અનેક નિયમોથી બંધાયેલા હોય છે. તેમાં તેમના પોતાના વિભાગીય વિનિયમો, ફોજદારી કાયદાઓની પ્રક્રિયાઓ, સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અપાતા આદેશો અને માનવ અધિકાર પંચની માર્ગદર્શિકાઓ સામેલ છે.

૫૦. પરંતુ જો પોલીસ અધિકારી આ નિયમોનું પાલન ન કરે તો શું થઈ શકે?

તમે તેના વરિષ્ઠ અધિકારીને અથવા મુદ્દાની ગંભીરતાના આધારે ન્યાયાધીશને ફરિયાદ કરી શકો છો. ફરિયાદ હંમેશા લેખિતમાં કરવી અને તેની રસીદ લેવાનું હંમેશા ઘાનમાં રાખવું જોઈએ.

૫૧. હું કેવાપ્રકારની ફરિયાદ કરી શકું છું?

તમે પોલીસ અધિકારી દ્વારા કરવામાં આવેલ કોઈ ખોટા કાર્યની ફરિયાદ કરી શકો છો. કારણ કે તે જાહેર સેવક છે અને હંમેશા તેમની ફરજથી બંધાયેલ છે. તે તેમની ફરજનો અનાદર કરી શકતા તથા ફરજમાં વિલંબ પણ કરી શકતા નથી.

૫૨. પરંતુ જો પોલીસ અધિકારી ઉગ્ર બને અને આપણાં અપમાન કરે તો શું થઈ શકે છે?

ફરીથી, જો મુદ્દો ફરજ ભંગ અથવા શિસ્તને લગતો હોય તો તમે તેના વરિષ્ઠ અધિકારીને ફરિયાદ કરી શકો છો પરંતુ જો મુદ્દો તેનાથી વધારે ગંભીર હોય અથવા અપરાધ સંબંધી હોય તો તેના વિરુદ્ધ પોલીસ ફરિયાદ નોંધાવી શકો છો અથવા સીધા સ્થાનિક ન્યાયાધીશ પાસે જઈને ફરિયાદ નોંધાવી શકો છો.

પ૫. પરંતુ જો હું સ્થાનિક પોલીસ સ્ટેશનમાં ફરિયાદ નોંધાવું તો એવું બની શકે કે તેઓ તેમના પોતાના અધિકારી વિરુદ્ધ ફરિયાદ લેવાની મનાઈ કરે?

હા. આવું ઘણીવાર બનતું હોય છે, પરંતુ વાત ત્યાં પૂરી થતી નથી. તમે તેમના ઉગ્ર અથવા અસર્ભ્ય વર્તન, ફરજનો અનાદર અથવા પોલીસ સત્તાના ગેરઉપયોગની ફરિયાદ જિલ્લા પોલીસ વડાને કરી શકો છો. જો મુદ્રો અપરાધ સંબંધી હોય તો નજીકની અદાલતના ન્યાયાધીશ પાસે જઈ શકો છો.

પ૫. પરંતુ મુદ્રાને અદાલતમાં લઈ જવું ઘણું કઠિન હોય છે અને તેમાં સમય પણ વધુ લાગે છે!

પોલીસ વિરુદ્ધ ફરિયાદો કરી શકવાને સરળ બનાવવા અને આ પ્રક્રિયાને સાચી અને ઝડપી બનાવવા કેટલાક રાજ્યોએ ‘પોલીસ ફરિયાદ સત્તાઅધિકારી’ની રચના કરી છે. આ એક ખાસ વિભાગ છે જે માત્ર પોલીસ વિરુદ્ધ નાગરિકોએ કરેલી ફરિયાદોને ધ્યાન આપે છે. આ સિવાય કોઈપણ વ્યક્તિ પોલીસ વિરુદ્ધ ફરિયાદને રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરે રચવામાં આવેલ અન્ય આયોગમાં પણ લઈ જઈ શકે છે. જેમાં રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર પંચ અને રાજ્ય માનવ અધિકાર પંચ, અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ પંચ, રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ અને એવા જ પ્રકારના રાજ્યના પંચ અને બાળકો માટેના પંચ સામેલ છે. બ્રાષ્ટાચાર સંબંધિત બાબતો માટે કેન્દ્ર તપાસ બ્યૂરો (સી.બી.આઈ.), કેન્દ્ર સતર્કતા પંચ, લોક આયુક્ત અને રાજ્ય સતર્કતા વિભાગો છે. આ પંચો તમારી ફરિયાદો પર ધ્યાન આપશે, તપાસ કરશે અને તેમની સત્તા અનુસાર પોલીસ કર્મચારી વિરુદ્ધ એફ.આઈ.આર. નોંધવા ભલામણ કરશે. આ પંચ ભોગ બનેલ વ્યક્તિને વળતર આપવાનો આદેશ પણ કરશે.

પ૫. જો મારે પોલીસને કોઈ અપરાધ વિશે જણાવવું હોય તો શું કરવું જોઈએ?

જો તે ચોરી, ઘરફોડી, મહિલાઓ સાથે છેડતી, હુમલો, બાળકો સાથે હેરાનગતિ, બળાત્કાર, અપહરણ, માનવ વેપાર કે કોમી રમખાણો જેવા ગંભીર અપરાધોને લગતા મુદ્રાઓ હોય તો તમે સ્થાનિક પોલીસ સ્ટેશનના વડા પાસે સીધી એફ.આઈ.આર. નોંધવી શકો છો. તેઓ તેને લેખિતમાં નોંધી તેની એક નકલ તમને આપવા બંધાયેલા છે. તમે તમારી ફરિયાદ લઈ સીધા ન્યાયાધીશ પાસે પણ જઈ શકો છો. તે તેની નોંધ કરશે.

પ૫. એફ.આઈ.આર. શું છે?

તે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ એફ.આઈ.આર. (ફર્સ્ટ ઇન્ફર્મેશન રિપોર્ટ)નું ટૂંકું નામ છે. ભોગ બનેલ, સાક્ષી અથવા પોલીસ

અધિકારના અપરાધો વિશે જાણતી હોય તેવી કોઈ પણ

વ્યક્તિ એફ.આર.આઈ. નોંધવી શકે છે. તમે

ઘટના વિશે એફ.આઈ.આર.માં

જે જણાવો છો તેના આધારે

પોલીસ ઘટના વિશે તપાસ

શરૂ કરે છે અને હકીકત

એકઠી કરે છે જેથી તેના

આધારે કેસ તૈયાર

કરી શકાય.

અરે ભાઈ,
તમે કયાં જાઓ છો?
સાચી જગ્યા અહીં છે

પોલીસ ફરિયાદ
સત્તાઅધિકારી

ફરિયાદો

એ
ક
દ
મ
ન
શું

એફ.આઈ.આર.

૫૭. શું એફ.આઈ.આર. નોંધવા માટે સ્થાનિક પોલીસ સ્ટેશનમાં જવું પડે કે હું કોઈપણ પોલીસ સ્ટનેશનમાં જઈ એફ.આઈ.આર. નોંધવાની શકું?

તમે કોઈપણ પોલીસ સ્ટેશનમાં જઈ એફ.આઈ.આર. નોંધવાની શકો છો. પરંતુ સ્થાનિક પોલીસ સ્ટેશન કે જેની હદમાં અપરાધ બન્યો છે ત્યાં જવું બહેતર છે. કારણ કે તેઓ સંબંધિત પોલીસ સ્ટેશન છે અને ઝકપી કાર્યવાહી કરી શકવાની સ્થિતિમાં હોય છે. જો તમે અન્ય પોલીસ સ્ટેશનમાં ફરિયાદ નોંધવાઓ તો તેઓ તેની નોંધ કરવા અને સંબંધિત

પોલીસ સ્ટેશનમાં મોકલી આપવા બંધાયેલા છે. તેઓ અપરાધ તેમની હદમાં બન્યો નથી તેમ કહી એફ.આઈ.આર. નોંધવાનો ઈન્કાર કરી શકતા નથી.

૫૮. શું પોલીસ મારી ફરિયાદ નોંધવાનો ઈન્કાર કરી શકે છે?

હા અને ના. ભારતમાં અપરાધોનું વિભાજન બે રીતે થયેલું છે – ‘પોલીસ અધિકારના’ અને ‘પોલીસ અધિકાર બહારના અપરાધો’. પોલીસ અધિકારના અપરાધોમાં હત્યા, બળાત્કાર, કોમી રમભાણો, ધાક પાડવી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તેનો અર્થ છે કે પોલીસ તેની સીધી નોંધ લઈ એફ.આઈ.આર. નોંધી, તપાસની શરૂઆત કરી શકે છે. પોલીસ અધિકાર બહારના અપરાધોમાં છેતરખિંડી, ઠગવું, બનાવટ કરવી, દ્વિપત્તીવ, સામાન ઓછું તોલવું કે મિલાવટી સામાન વેચવો, જાહેર અશાંતિ ઊભી કરવી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આવા અપરાધોમાં તપાસ ત્યારે જ શરૂ થશે જ્યારે ન્યાયાધીશ ફરિયાદની નોંધ દેશે અને પોલીસને તપાસ કરવા નિર્દેશ કરશે. બંને પ્રકારના અપરાધોના વિભાજનને આ રીતે સમજી શકીએ કે એવા અપરાધો જેમાં તાત્કાલિક પગલાં લેવાની જરૂરિયાત છે, તે અંગે પોલીસને સીધી ફરિયાદ કરી શકાય છે અને તે સિવાયના અપરાધો માટે ન્યાયાધીશ પાસે જવાનું હોય છે. તેથી જો પોલીસ તમારી ફરિયાદ લઈ શકે તેમ ન હોય તો કમ સે કમ તમને સાંભળી તેની નોંધ પોતાની ઈન્ફિક ડાયરીમાં કરી તેની એક નકલ તમને વિનામૂલ્યે આપી અને ન્યાયાધીશ પાસે જવા કહેવું જોઈએ.

૫૯. મારી ફરિયાદ પોલીસ અધિકારના અપરાધોને લગતી છે પરંતુ પોલીસ સ્ટેશન અધિકારી તેની નોંધ કરવાનો ઈન્કાર કરે તો હું શું કરી શકું?

આવા સમયે તમે તમારી ફરિયાદ આપવા વરિષ્ઠ પોલીસ અધિકારી/જિલ્લા પોલીસ વડા અથવા નજીકના ન્યાયિક ન્યાયાધીશ પાસે જઈ શકો છો. તેઓ પોલીસને ફરિયાદ નોંધવાનો આદેશ આપશે. તમારી ફરિયાદ નોંધાય અને તેના પર કાર્યવાહી થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા ફરિયાદને હંમેશા જાતે નોંધવાઓ અથવા જો તેને ટપાલથી મોકલો તો રજિસ્ટર એ.ડી.થી મોકલો અને તેની રસીદ સાચવી રાખો, જે એની સાબિતી હશે કે તમે ફરિયાદ કરી છે. આનાથી એ પણ સાબિત થશે કે ફરિયાદ સંબંધિત અધિકારી દ્વારા લેવામાં આવી છે. તેનાથી તમારી ફરિયાદ પર વ્યાન આપવામાં આવશે. તમારે એ બાબતની ફરિયાદ પણ કરવી જોઈએ કે ફરિયાદ નોંધવામાં તમને કેટલી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડયો હતો. આવું કરવાથી સંભવ છે કે તે અધિકારી ફરીથી આવું ન કરે.

૬૦. એફ.આઈ.આર.માં શું સામેલ હોવું જોઈએ?

એફ.આર.આઈ. તમારા દ્વારા આપવામાં આવેલ હકીકત છે, જેના વિશે તમે જાણો છો અથવા જણાવ્યું છે. એફ.આર.આઈ. લખાવતી વખતે હંમેશા એ બહેતર છે કે તમને

હકીકતની પ્રત્યક્ષ જાણકારી હોય, પરંતુ એવું જરૂરી નથી કે તમે સ્વયં અપરાધ જોયો હોય. જે પણ પરિસ્થિતિ હોય તમારે માત્ર સાચી જાણકારી આપવી જોઈએ. ક્યારેય હકીકતમાં અતિશયોડિત ન કરો, તેમાં ઘારણા ન બાંધો કે તેને જટિલ ન બનાવો. એફ.આઈ.આર. માં ઘટનાનું સ્થળ, તારીખ અને સમય જણાવો.

તેમાં સામેલ બધા વ્યક્તિત્વની ભૂમિકા વિશે જણાવો. એ પણ જણાવો કે તેઓ કયાં હતા, શું કરી રહ્યા હતા, દરેક વ્યક્તિએ શું કર્યું, સંપત્તિમાં કયા પ્રકારે નુકસાન કે હાનિ થઈ, કેવા પ્રકારના હથિયારોનો ઉપયોગ થયો હતો. આ બધી હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓને જેટલી બને તેટલી ઝડપી નોંધાવવી ઉત્તમ છે. જો ફરિયાદ નોંધાવવામાં મોહું થાય તો સુનિશ્ચિત કરો કે મોહું થવાનું કારણ પણ તેમાં નોંધાય.

૬૧. હું કેવી રીતે સુનિશ્ચિત કરી શકું કે પોલીસે મેં જણાવી છે તે બધી બાબતો ખરેખર સાચી લખી છે?

યાદ રાખો કે એફ.આઈ.આર. એ તમે જાણો છો એ બાબતોનું નિવેદન છે. આ કોઈ ઘટના વિશે પોલીસનું નિવેદન નથી. પોલીસનું કામ તેને કોઈ બાબત ઘટાડ્યા કે વધાર્યા વગર ચોકસાઈથી નોંધવાની છે. તેને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કાયદા અનુસાર પોલીસ અધિકારીએ લખેલી એફ.આઈ.આર. તમને સંભળાવવી જોઈએ અને તેમાં લખેલી બાબતો વિશે તમે સહમત હો ત્યારે જ તેના પર સહી કરવી જોઈએ. તેની પ્રમાણિત નકલ પોલીસે તમને વિનામૂલ્યે આપવી જોઈએ. એફ.આઈ.આર.ની નોંધ એફ.આઈ.આર. રજિસ્ટરમાં નોંધવામાં આવે છે અને તેની એક-એક નકલ વરિઝ અધિકારી અને ન્યાયાધીશને જાય છે.

૬૨. મહિલાઓ માટે એફ.આઈ.આર. નોંધાવવાની કોઈ ખાસ પ્રક્રિયાઓ છે?

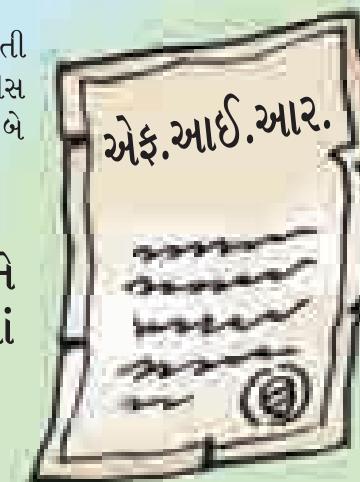
હા. કેટલાક કેસોમાં મહિલાઓ માટે પોલીસ સ્ટેશનમાં જઈ એફ.આઈ.આર. નોંધાવવી સરળ નથી એ બાબતનો ખ્યાલ આવતાં, બળાત્કાર કે એસિડનો હુમલો થયો હોય તેવા કેસોમાં મહિલા પોલીસ અધિકારી કે અન્ય મહિલા અધિકારી જ એફ.આઈ.આર. નોંધે તે હવે કાયદાથી જરૂરી બન્યું છે. જો ભોગ બનેલ મહિલા માનસિક કે શારીરિક વિકલાંગ હોય તો તેમણે એફ.આઈ.આર. નોંધાવવા પોલીસ સ્ટેશનમાં જવું પણ જરૂરી નથી. પોલીસે તેના ઘરે અથવા તે ઈચ્છે તે સ્થળે જઈ તેની ફરિયાદ નોંધવી જોઈએ. મહિલાની જરૂરિયાત મુજબ પોલીસે ખાસ તાલીમકાર કે સલાહકારની પણ વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. આવી મહિલાના નિવેદનનું વીડિઓ રેકૉર્ડિંગ થવું જોઈએ.

૬૩. જો કોઈ પોલીસ અધિકારી આવી એફ.આઈ.આર. નોંધવાનો ઈન્કાર કરે તો શું થઈ શકે?

જાતીય શોષણને લગતા અપરાધોની ફરિયાદ કરતી કોઈ પણ મહિલાની ફરિયાદ લેવાનો ઈન્કાર કોઈ પોલીસ અધિકારી કરે અને તે સાબિત થાય તો તેને છ મહિનાથી બે વર્ષ સુધીની કેદ અને દંડ સાથે સજા થઈ શકે છે.

૬૪. જાતીય શોષણનો ભોગ બનેલ બાળકોને કાયદાથી શું રક્ષણ મળી શકે? આવા કેસોમાં પોલીસે કોઈ ખાસ પ્રક્રિયા અનુસરવાની હોય છે?

હા. ચોક્કસ. ‘જાતીય અપરાધો સામે રક્ષણ

તહોમતનામું

અધિનિયમ ૨૦૧૨'માં બાળકોની નિવેદન પ્રક્રિયા, પુરાવા મેળવવા, તપાસ અને અદાલતમાં બાળ અપરાધના કેસ ચલાવવા બાળકને અનુકૂળ વાતાવરણ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. બાળક સાથે અપરાધ થયાની ફરિયાદ નોંધવામાં આવે કે તરત જ બાળ અપરાધ (જુવેનાઇલ) પોલીસે અથવા સ્થાનિક પોલીસે બાળકના ઘરે અથવા તેને અનુકૂળ હોય તેવી જગ્યાએ જઈ તેનું નિવેદન લેવું જોઈએ. શક્ય હોય ત્યાં સુધી ફરિયાદ મહિલા પોલીસ અધિકારીએ જ લેવી જોઈએ અને તેમનો હોદ્દો સબ-ઈન્સ્પેક્ટરથી નીચે ન હોવો જોઈએ. બાળકનું નિવેદન લેતા સમયે પોલીસ અધિકારી ગણવેશમાં હોવા જોઈએ નહિ. કોઈપણ સંજોગોમાં અને કોઈપણ કારણસર રાતના સમયે બાળકને પોલીસ સ્ટેશનમાં રાખવું જોઈએ નહિ. બાળકનું નિવેદન તે સમજતો હોય તે ભાષામાં જ નોંધવું જોઈએ. જરૂર પડે તો બાળકની જરૂરયાત મુજબ પોલીસે કોઈ ભાષા જાણકાર કે અનુવાદક કે નિષ્ણાંતની મદદ લેવી જોઈએ.

જો બાળ અપરાધ (જુવેનાઇલ) પોલીસ યુનિટ અથવા સ્થાનિક પોલીસને લાગે કે બાળકને સંભાળ કે રક્ષણાની જરૂર છે તો તેમણે તેને તાત્કાલિક સુરક્ષિત જગ્યાએ કે હોસ્પિટલમાં મોકલવો જોઈએ. આ બધું કરતાં પહેલાં પોલીસે તેના કારણો લેખિતમાં નોંધી લેવા જોઈએ.

જો હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે તો બાળકની શારીરિક તપાસ તેના માં-બાપ અથવા તેને વિશ્વાસ હોય તેવી વ્યક્તિની હાજરીમાં જ થવી જોઈએ. ભોગ બનેલ જો સ્ત્રી બાળક હોય તો શારીરિક તપાસ મહિલા ડૉક્ટર દ્વારા થવી જોઈએ.

૬૫. એફ.આઈ.આર. નોંધાય તે પછી શું થાય છે?

એફ.આઈ.આર. નોંધાય પછી પોલીસની તપાસ શરૂ થાય છે. તેના ભાગરૂપે, પોલીસ ભોગ બનેલ વ્યક્તિ અને સાક્ષીઓ સાથે વાતચીત શરૂ કરે છે, મરણોત્તર નિવેદનો સહિત નિવેદનો નોંધે છે, અપરાધની જગ્યાએ તપાસ કરે છે, મુદ્દા—માલને ફોરેન્સિક તપાસ માટે મોકલે છે, જો જરૂર જણાય તો લાશને મરણોત્તર તપાસ (પોસ્ટ મરોર્ટમ) માટે મોકલે છે, અનેક લોકોની પૂછપરછ કરે છે. જેનાથી તપાસ આગળ વધે છે. એક વખત તપાસ પૂરી થાય પછી પ્રભારી અધિકારી તેની સમગ્ર નોંધ તૈયાર કરે છે જેને ‘ચલણ’ અથવા ‘તહોમતનામું’ કહે છે.

૬૬. ‘ચલણ’ અથવા ‘તહોમતનામું’ શું હોય છે?

બધી તપાસ પૂરી થયા બાદ પ્રભારી અધિકારી હકીકતોના આધારે નિર્ણય લે છે કે અપરાધ બન્યો છે તેની સાબિતી માટે પૂરતા પુરાવા છે કે નહિ. આ બાબતની નોંધ બચાવ પક્ષના વકીલ અદાલત માટે તહોમતનામામાં નોંધે છે. જો અપરાધના બધા પુરાવાને એકઠા કરવામાં ન આવે તો આરોપીને અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવાનો કોઈ ફાયદો નથી. અદાલત અને બચાવપક્ષના વકીલ પણ તહોમતનામાની સ્વતંત્ર તપાસ કરે છે કે સંભવિત અપરાધ ખરેખર બન્યો છે કે નહિ.

૬૭. શું પોલીસ મારી ફરિયાદ બંધ કરી આગળ કોઈ પગલાં લેવાનો ઈન્કાર કરી શકે છે?

હા, જો તેમની તપાસ પૂરી કર્યા પછી પોલીસ એવો નિર્ણય લે કે અપરાધ થયો છે તે સાબિત કરતી કોઈ હકીકત નથી અથવા અપરાધને સાબિત કરતાં પૂરતા પુરાવા નથી અથવા અપરાધ સાબિત થતો હોય પરંતુ જેણે અપરાધ કર્યો છે તેનો પત્તો નથી તો તેઓ અદાલતને કારણ આપીને કેસ બંધ કરી શકે છે. પરંતુ તેમણે તમને પણ આ નિર્ણયની જાણ અવશ્ય કરવી જોઈએ. આવા સમયે તમને અદાલત સમક્ષ બંધ થયેલ કેસનો વિરોધ કરવાની તક છે.

૬૮. મારા કેસની પ્રગતિ બાબતે મને માહિતગાર કરવું જોઈએ?

કયદામાં એવો કોઈ ઉલ્લેખ નથી કે પોલીસ અધિકારીએ તમારા કેસની પ્રગતિ બાબતે તમને જણાવતા રહેવું જોઈએ. તપાસ મક્કિયામાં અસર ન પડે તે રીતે ફરિયાદીને તેના કેસમાં શું પ્રગતિ થઈ રહી છે તે જણાવતા રહેવું કામની સારી રીત છે.

૬૯. પોલીસ મારા કેસની તપાસ ન કરતી હોય અથવા એકદમ ધીમી તપાસ કરતી હોય અથવા તપાસના એકદમ મહત્વપૂર્ણ આધારનું પરીક્ષણ કરવાનો ઈન્કાર કરે તો હું શું કરી શકું?

કયદાનો એક મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત છે કે કોઈપણ વ્યક્તિ પોલીસ તપાસમાં હસ્તક્ષેપ કરી શકતી નથી. જો પોલીસ તપાસ મક્કિયામાં આગળ વધવાનો ઈન્કાર કરે અથવા એકદમ ધીમી ગતિએ તપાસ કરે અથવા જાણી જોઈને તપાસના મહત્વપૂર્ણ આધાર પર ધ્યાન ન આપે તો તમે તેના વરિષ્ઠ અધિકારી અથવા નજીકના ન્યાયાધીશને ફરિયાદ કરી

બાપ દાદાની સંપત્તિ

શકો છો. જે પોલીસ અધિકારીને તપાસ કરવાનો આદેશ આપી શકે છે. સાથે-સાથે તે તપાસ સંબંધી રેકોર્ડ પણ માંગી શકે છે. અહીં પણ તમારા માટે મહત્વનું છે કે દરેક કામ લેખિતમાં કરો અને સંબંધિત કામની રસીદ તમારી પાસે સંભાળીને રાખો.

૭૦. હું જ્યારે ઈચ્છું ત્યારે પોલીસ અધિકારીને બોલાવી શકુછું?

હા અને ના. પોલીસ પાસે ખૂબ વધારે કામ હોય છે અને તેમની સંખ્યા પણ ઓછી છે, તેથી નાગરિક તેમની નાની-મોટી ફરિયાદો અને આધારદીન માહિતીના આધારે

પોલીસને વારંવાર બોલાવી શકતી નથી. છતાંય, જો તમે મુશ્કેલીમાં હોય, કોઈ અપરાધ થયો હોય અથવા થઈ રહ્યો હોય, કોમી રમખાણ થવાની સંભાવના હોય અથવા તમારે કોઈ ગંભીર અપરાધની માહિતી આપવી હોય તો તમે પોલીસને બોલાવી શકો છો. પરંતુ તમે પોલીસને એવી બાબતો માટે બોલાવી શકતા નથી જે તેમની ફરજ સાથે જોડાયેલ ન હોય. કેટલીક વાર લોકો જાણી જોઈને પોલીસને પરેશાન કરવા, કોઈ ઘટના ન બની હોય તો પણ પોલીસને ફોન કરી બોલાવે છે. આવું કરવા બદલ તમને સજા પણ થઈ શકે છે.

૭૧. શું કોઈ પોલીસ અધિકારી પૂછ્યા વગર મારા ઘરમાં ઘૂસી, ઘરની તલાશી લઈ સામાન લઈ જઈ શકે છે?

માત્ર કેટલીક મર્યાદિત પરિસ્થિતિઓમાં પોલીસ આવું કરી શકે છે. જો પૂછ્યપરછ માટે પોલીસ તમારા ઘરે આવે તો તે તમારી પરવાનગીથી જ ઘરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. જો પોલીસ પાસે આવું માનવા માટે વાજબી આધાર હોય કે તમે કોઈ શંકાસ્પદ અપરાધીને છુપાવ્યો છે અથવા ઘરમાં ચોરીનો સામાન કે ગેરકાયદેસર હથિયાર રાખ્યા છે ત્યારે પણ તેઓ ન્યાયાધીશ પાસેથી તલાશી (સર્વ) વૉરન્ટ લઈને જ તમારા ઘરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. પરંતુ જો તે શંકાસ્પદ વ્યક્તિ, અપરાધી અથવા સામાનને સહેજ પણ મોંડું કર્યા વગર તાત્કાલિક પ્રાપ્ત કરવા જરૂરી હોય અને ભય હોય કે જપ્તી નહીં કરે તો અપરાધીના ભાગી જવાની અથવા સામાન ગુમ થવાની સંભાવના છે તો તેઓ તમારા ઘરમાં વૉરન્ટ વગર પણ પ્રવેશ કરી શકે છે.

પ્રક્રિયાની તલાશમાં

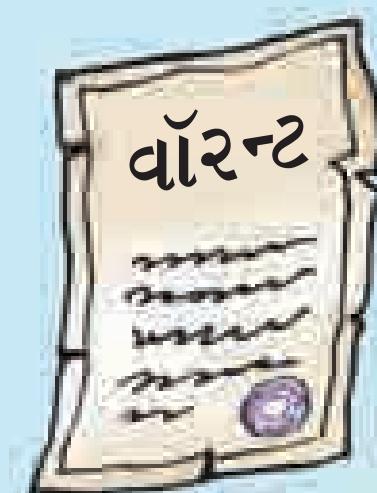
૭૨. તેનો અર્થ છે કે પોલીસ મારા ઘરમાં પ્રવેશી કોઈપણ સામાન ઉઠાવી શકે છે?

ના. જ્યારે ખરેખર જરૂર હોય ત્યારે જ પોલીસ તમારા ઘરમાં વૉરન્ટવગર પ્રવેશ કરી શકે છે. જેમકે-શંકાસ્પદ વ્યક્તિની ખરેખર ભાગી જવાની કે પુરાવાને નાણ થવાની સંભાવના હોય.

વૉરન્ટ સાથે કે વગર કોઈના ઘરમાં પ્રવેશવાની નક્કી પ્રક્રિયા છે, જે અનુસરવી જરૂરી છે. તલાશી વખતે પોલીસ પાસે ઓછામાં ઓછા બે સ્થાનિક સ્વતંત્ર સાક્ષીઓ હોવા જોઈએ. તલાશી મકાન માલિકની હાજરીમાં જ થવી જોઈએ. મકાન માલિકને ઘર છોડીને જવાનું કહી શકાય નહિ. પોલીસે લીધેલ સામાનની યાદી મકાન માલિકને બતાવવી જોઈએ. સાક્ષીઓ, મકાન માલિક અને પોલીસે લીધેલ વસ્તુની ખરાઈ કરી સહી કરવી જોઈએ અને તેની એક નકલ મકાન માલિકને આપવી જોઈએ. જો ઘરમાં બુરખો/ધૂંઘટ કરેલી મહિલા હોય તો તલાશી દળમાં મહિલા અવિકારી હોવા જોઈએ અને તેમણે એકદમ સભ્યતાથી તલાશી કરવી જોઈએ.

૭૩. ‘તલાશી વૉરન્ટ’ શું હોય છે?

લોકોના ઘર અને કાર્યાલય ખાનગી જગ્યાઓ છે અને કોઈ વાસ્તવિક કારણ વગર કોઈપણ પ્રાધિકારી માટે તે ખુલ્લા હોઈ શકે નહિ. તેથી કાયદા અનુસાર જે વ્યક્તિ ખાનગી જગ્યામાં પ્રવેશ કરવા ઈચ્છે છે તેમણે સ્પષ્ટ કરવું પડે છે કે શા માટે તેમણે આ અવિકારનું ઉલ્લંઘન કરવું છે. આ કારણે પોલીસે પહેલા ન્યાયાધીશ પાસે જઈ કારણો આપવા પડે છે કે તે જગ્યામાં સામાન, કાગળો અથવા લોકો ધૂપાયેલા છે, જે તેમને અપરાધનો ઉકેલ લાવવામાં મદદ કરશે. જો ન્યાયાધીશને થશે કે પોલીસ ‘અંધારામાં તીર નથી ફેંકતી’ તો તે તેમને મંજુરી આદેશ આપશે. મંજુરી આદેશમાં ચોક્કસ જગ્યામાં પ્રવેશની મંજુરી આપવામાં આવી હોય તે અવિકારીનું નામ, હોદ્દો તેમજ અદાલતના સહી-સિક્કા હોય છે.

૭૪. જો હું સડક પર ચાલી રહી/રહ્યો હોઉં તો શું કોઈ પોલીસ અવિકારી મને રોકી જે ઈચ્છે તે પૂછી શકે છે?

ના. સામાન્ય રીતે પોલીસે લોકોના રોજબરોજના કામમાં હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહિ. પરંતુ જો તેમને લાગે કે કોઈ વ્યક્તિ અંધારુ થયા પછી પણ કોઈ જગ્યામાં આમ તેમ ફર્યા કરે છે, તો તે વ્યક્તિને રોકી તેનું નામ અને તે શું કરી રહ્યો છે તે પૂછી શકે છે. આ બધામાં જો તેમને કાંઈ શંકાસ્પદ લાગે તો તેઓ ઘરપકડ પણ કરી શકે છે. શંકાસ્પદ વ્યક્તિ અને રીઢા ગુનેગારોને પકડવા પોલીસ તેમની આ સત્તાનો ઘણીવાર દુરપયોગ કરે છે. પોલીસ સુધારા સમિતિઓએ પોલીસની આ સત્તાના વધારે પડતા ઉપયોગ પર ઘણીવાર ચર્ચા અને નિંદા કરી છે.

૭૫. શું પોલીસ મને કોઈ સરધસ/પ્રદર્શન કે શેરી બેઠકમાં ભાગ લેતા રોકી શકે છે?

કોઈપણ વ્યક્તિ તમને શાંતિપૂર્ણ સરધસમાં ભાગ લેતા રોકી શકે નહિ. પરંતુ સામાન્ય રીતે સરધસ માટે સ્થાનિક પોલીસને જાણ કરવી જોઈએ. જો પોલીસને એવી સંભાવના લાગે કે સરધસ અવ્યવસ્થા કે હિંસા સર્જ શકે છે, તો તેઓ તે જગ્યા પર તેને આયોજન કરવાની પરવાનગી આપવાનો ઈન્કાર કરી શકે છે. સરધસ શરૂ થયા પછી જો તેમાં અવ્યવસ્થા સર્જાય તો પોલીસ તેને રોકી શકે છે. લોકોને જતા રહેવા કહી શકે છે અને જો લોકો ન જાય તો છૂટા પાડવા કાર્યવાહી કરી શકે છે. એક બાજુ શાંતિ જળવાઈ રહે અને બીજી બાજુ નાગરિકોને શાંતિપૂર્ણ જાહેર બેઠકો યોજવાના તેમના મૂળભૂત અધિકારના ઉપયોગમાં સહયોગ કરવો એ પોલીસની ફરજ છે.

૭૬. શું પોલીસ શેરી બેઠકો અને સરધસને છૂટા પાડવા દળનો ઉપયોગ કરી શકે છે?

હા. પરંતુ પોલીસ જે પણ કરે તે વાજબી હોવું જોઈએ. પોલીસનું કામ લોકોને સજા કરવાનું નથી. તેઓ જાહેર સલામતી, કાયદો અને વ્યવસ્થાનો ભંગ ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે હોય છે. તેથી નિયમ એવા છે કે ટોળાને નિયંત્રિત કરવા પોલીસે અંતિમ સાધન તરીકે દળનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જો દળનો ઉપયોગ કરવો અનિવાર્ય હોય

તો તે ઓછામાં ઓછો, પરિસ્થિતિના પ્રમાણસર હોવો જોઈએ અને શક્ય તેટલો જલદી તેને રોકી દેવો જોઈએ. જો કે પોલીસ મામલતદાર (એજ્યુક્યુટીવ મેજસ્ટ્રેટ)ની મંજુરી વગર દળનો ઉપયોગ કરી શકતી નથી. દળના ઉપયોગ સમયે મામલતદારના આદેશ અનુસાર પોલીસ નક્કી કરે છે કે કેટલા દળની જરૂર છે.

૭૭. શું પોલીસ તેમની ઈચ્છાથી ગોળીબાર કરી શકે છે?

ના, બિલકુલ નહીં. અત્યારિક દળનો ઉપયોગ માત્ર અસાધારણ પરિસ્થિતિમાં જ થઈ શકે છે જ્યારે નિયંત્રણના બધા માધ્યમોનો ઉપયોગ નિષ્ફળ ગયો હોય. અહીં પણ મામલતદારની હાજરી હોવી જ જોઈએ, જે આવા પગલાંની પરવાનગી આપેછે.

૭૮. જો ટોળું તોફાની બની જાય અને પથ્થર મારો કરે કે સંપત્તિને નુકસાન પહોંચાડતું હોય તો પોલીસ શું કરી શકે?

જીવન અને સંપત્તિનું રક્ષણ કરવું પોલીસની ફરજ છે પરંતુ તેમના કાર્યોમાં તે કેવી રીતે આગળ વધશે તેની કેટલીક પ્રક્રિયાઓ છે. સૌથી પહેલાં, ટોળાંને છૂટા પડવા અનેકવાર ચેતવણી આપવી જોઈએ અને છૂટા પડવા પૂરતો સમય પણ આપવો જોઈએ. જો ત્યારે પણ ટોળું વિભેરાય નહીં તો એક અંતિમ ચેતવણી આપવી જોઈએ, તે પછી અશ્વગેસ અથવા લાઠીનો ઉપયોગ કરી શકાય. લાઠી મારવાની શરૂઆત માથા કે ખભાથી ન

નિશાન લગાઓ

સાહેબ કાયદો
કહે છે ‘ઓછામાં
ઓછું બળ’

કરવી જોઈએ બલ્કે કમરથી નીચેના ભાગથી કરવી જોઈએ. જો પોલીસ ગોળીબાર કરવાની હોય તો તેની શરૂઆત કરતાં પહેલાં સ્પષ્ટ અને સમજ શકાય તે રીતે ચેતવણી આપવી જોઈએ કે – ‘હવે ગોળીબાર શરૂ કરવામાં આવશે.’ અહીં પણ નિયમ છે કે ઓછામાં ઓછા દળનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને ગોળીનું નિશાન કમરથી નીચેના ભાગમાં હોવું જોઈએ. ગોળીબારનું લક્ષ્ય મૃત્યુ નહીં બલ્કે ટોળાને વિભેરવાનો હોવો જોઈએ. જેવો ટોળાના છૂટા પડવાના સંકેત મળે કે તરત જ ગોળીબાર રોકવો જોઈએ. ધાયલ થયેલને તાત્કાલિક હોસ્પિટલ લઈ જવા જોઈએ. દરેક વ્યક્તિગત અધિકારીએ તેમની ભૂમિકાનો રિપોર્ટ તૈયાર કરવો જોઈએ જેથી તેને રેકોર્ડમાં રાખી શકાય.

૭૯. શું પોલીસ મને પકડી કોઈ ખાનગી જગ્યાએ રાખી શકે છે અથવા કોઈને જાણ કર્યા વગર મને પકડી શકે છે?

ના. આવું ધાંશીવાર પોલીસ કરે છે પરંતુ આ કાયદા વિરુદ્ધ છે. પોલીસ તમને હિરાસતમાં લે, તેના પછી તમારી શારીરિક સંભાળ અને અધિકારોનું રક્ષણ તેમની જવાબદારી બની જાય છે. તમને જો કોઈ હાનિ થાય, તમારા અધિકારોને સંન્માન આપવામાં ન આવે અને કોઈ પ્રકારે તેનું હન્નન થાય તો પોલીસ જવાબદાર છે. કાયદાનો આ એક અગત્યનો મુદ્દો છે જે ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ.

આગળ વધીએ તો, એ પણ હકીકત છે કે પોલીસ સ્ટેશને લાવવામાં આવેલ બધા વ્યક્તિઓનો રેકોર્ડ સ્ટેશનની સામાન્ય રોજનીશી/ડાયરીમાં રાખવા પોલીસ બંધાયેલી છે. આ નોંધથી ખબર પડશે કે તમને પૂછપરછ માટે ક્યારે લાવવામાં આવ્યા હતા અને ઘરપકડ ક્યારે થઈ. આની નોંધ તપાસ અધિકારીની કેસ ડાયરીમાં પણ થશે. પોલીસ કંટ્રોલ રૂમે છેલ્લા ૧૨ કલાકમાં ઘરપકડની તૈયાર થયેલ યાદી નોટિસ બોર્ડ પર દર્શાવવી જોઈએ. અંતે, તપાસ દરમિયાન તમને વકીલની સેવા લેવાનો અધિકાર છે. તેનો અર્થ છે કે હિરાસતમાં રાખવામાં આવેલ જગ્યાની જાણ તમારા મિત્રો અને સંબંધીઓને હોવી જોઈએ અને તે જગ્યાએ તેઓ પહોંચી શકવા જોઈએ.

૮૦. શું પોલીસ અધિકારી મને સ્ટેશનમાં પકડી રાખી શકે છે કે હું ઈચ્છું ત્યારે ત્યાંથી જઈ શકું?

જ્યાં સુધી કોઈ વાજબી કારણ માટે ઔપચારિક રીતે તમારી ઘરપકડ ન થઈ હોય તમને તમારી ઈચ્છા વિરુદ્ધ હિરાસતમાં રાખી શકાય નહિ. પૂછપરછ માટે જો પોલીસે તમને સમન્સ મોકલ્યું હોય તો તેમને સહકાર આપવો અને મદદ

કરવી તમારી ફરજ છે. પરંતુ પૂછપરછ જક્પી

અને અસરકારક હોવી જોઈએ, નહીં કે

અનિશ્ચિત સમય સુધી ચાલતી રહે.

પોલીસ તમને સ્ટેશનમાં વધારે સમય

સુધી રાહ જોવડાવી શકે નહિ. આ

દરમિયાન, તમે ઈચ્છો ત્યારે

ત્યાંથી નીકળી શકો છો.

૮૧. જો પોલીસ અધિકારી મને જવા દે નહીં, તો હું શું કરી શકું?

તમે જો ઔપचારિક ઘરપકડ હેઠળ ન હો તો તમારી ઈચ્છા વિરુદ્ધ એક ક્ષાણ પણ તમને હિરાસતમાં રાખવું ગંભીર અપરાધ છે જેને ‘ગેરકાયદેસર અટકાયત’ કહેવાય છે. તે બદલ તમે, તમારા પરિવારજનો અથવા મિત્રો તે અધિકારી વિરુદ્ધ તેના વરિષ્ઠ અધિકારીને કે ન્યાયાધીશને ફરિયાદ કરી શકો છો. તેથી તમારા માટે જાણવું અગત્યનું છે કે તમે, તમારા વકીલ, પરિવાર કે મિત્રો દ્વારા ઉચ્ચ ન્યાયાલય (હાઈકોર્ટ) કે ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયમાં (સુપ્રિમ કોર્ટ) જઈ તમને તાત્કાલિક છોડવા ‘બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ’ (હેબિયસ કોર્પસ)ની અરજી કરી શકો છો.

૮૨. ‘બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ’ (હેબિયસ કોર્પસ) શું છે?

આ એવા લોકો માટે ધણો જુનો ઉપાય છે જે વચ્ચેટિયાઓ (પોલીસ) અથવા શક્તિશાળી શાસકો દ્વારા પકડવામાં આવ્યા હોય અને પોતાનું રક્ષણ કરવામાં અસહાય હોય છે. તેનો શબ્દશ: અર્થ થાય છે કે – ‘શરીર/વ્યક્તિને હાજર કરો’. ગેરકાયદેસર અટકાયત વિરુદ્ધ આ વ્યાવહારિક ઉપાય છે. અદાલતો – ઉચ્ચ અથવા ઉચ્ચતમ ન્યાયાલય તાત્કાલિકતાના આધારે તેની સુનાવણી કરશે. ગુમ થયેલ વ્યક્તિ છેલ્લે પોલીસ હિરાસતમાં જોવા મળી હતી તેને લગતી અરજી અદાલતને મળ્યા પછી તે પોલીસને વ્યક્તિ તેમની સમક્ષ તાત્કાલિક હાજર કરવા અને જો અટકાયત ઉચ્ચિત નહીં હોય તો તેને તાત્કાલિક છોડી મૂકવા કહેશે. જો અટકાયત ગેરકાયદેસર હશે તો અદાલત ભોગ બનેલ વ્યક્તિને વળતર પણ અપાવી શકે છે.

જાઓ, શરીર
લઈ આવો

૮૩. એવી વ્યક્તિ જેની ગેરકાયદેસર ઘરપકડ કરવામાં આવી છે અને કયાં રાખવામાં અવી છે તેની મને ખબર નથી, તો તે ખબર મેળવવાનો બીજો કોઈ રસ્તો છે?

હા. તમે પોલીસ સ્ટેશનમાં તે વ્યક્તિને કયાં રાખવામાં આવી છે તે વિશે માહિતી માંગતી અરજી ‘માહિતી અધિકાર અધિનિયમ’ હેઠળ કરી શકો છો. આ માહિતી વ્યક્તિના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યને લગતી હોવાથી, પોલીસ તે માહિતી ૪૮ કલાકમાં આપવા બંધાયેલી છે.

૮૪. શું કોઈ પોલીસ અધિકારી વાજબી કારણ આપ્યા વગર મારી ઘરપકડ કરી શકે છે?

ના. પોલીસ ત્યારે જ ઘરપકડ કરી શકે છે જ્યારે ઘરપકડ કરવા માટે પૂરતા આધાર હોય. જેમકે – કોઈ વ્યક્તિ ખોટું કાર્ય કરતા રંગે હાથ પકડાઈ હોય; તપાસ દરમિયાન શંકાની આંગળી તેના તરફ જતી હોય અથવા કોઈ વ્યક્તિ અપરાધ કરતાં પહેલા, દરમિયાન કે પછી મદદ કરતી મળી આવે તો તેની ઘરપકડ થઈ શકે છે. ઘરપકડ કરવા માટે ‘પૂરતા કારણો’ હોવા જરૂરી છે. માત્ર કોઈ વ્યક્તિએ કોઈ વ્યક્તિનું એફ.આઈ.આર.માં નામ લખાવ્યું છે તેથી તેની ઘરપકડ કરી શકાય નહિં. ઘરપકડ કરવા માટે આ સિવાય વધારે પુરાવાની જરૂર હોય છે.

બીજું કે જો કોઈ વ્યક્તિએ અપરાધ કર્યો છે તેવી શંકા હોય અને તે અપરાધની સજા સાત વર્ષની કેદથી વધારે હોય તો પોલીસ તેની ઘરપકડ કરી શકતી નથી. સિવાય કે તેમની પાસે પૂરતા આધાર હોય કે વ્યક્તિની ઘરપકડ નહીં થાય તો તે વધારે અપરાધ કરશે કે પુરાવા સાથે છેકાણ કરશે. પોલીસ અધિકારી ઘરપકડ કરવાનું નક્કી કરે કે નહિં તમેણે આરોપીને લેખિતમાં જે કરે તેના કારણો આપવા જોઈએ.

૮૫. જો પોલીસને મારા પર કોઈ અપરાધ કર્યાની શંકા હોય તો તેઓ શું મારા પરિવારના સભ્યોની પણ ઘરપકડ કરી શકે છે?

ના. કયારેય નહિં, સંબંધી હોવાથી કોઈ દોષી હોઈ શકે નહિં. દરેક વ્યક્તિના પોતાના કર્યાથી નિઃય થાય છે કે તે દોષી છે કે નિર્દોષ, નહીં કે તે કોઈ શંકાસ્પદ વ્યક્તિની નજીકની સંબંધી છે. કોઈપણ વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા કોઈ ખાસ કારણ વગર છીનવી શકતી નથી.

પોલીસ આરોપીના પરિવારના સભ્યો કે મિત્રોને ઘમકી આપી શકતી નથી કે આરોપીના અવેજમાં તેમને હિરાસતમાં લઈ શકતી નથી. આવી રીતે જો કોઈ પરિવારના સભ્યોને જામીન પર રાખવામાં આવ્યા હોય તો તેને ‘ગેરકાયદેસર અટકાયત’ અથવા ‘અપહરણ’ જેવા ગંભીર અપરાધ ગણી શકાય છે. પોલીસ ભલે ગમે તેટલા મુશ્કેલ કેસનો ઉકેલ લાવી રહ્યા હોય તો પણ તેઓ શંકાસ્પદ વ્યક્તિને આત્મ સમર્પણ કરવા કે અપરાધને કબૂલ કરાવવા કોઈ ગેરકાયદેસર રસ્તાઓ અપનાવી શકતા નથી. ઘરપકડ એવી વ્યક્તિઓની જ થઈ શકે છે જેનામાં એવું માનવાને પૂરતા કારણ હોય કે તેણે અપરાધ કર્યો છે.

૮૬. મહિલાઓની ઘરપકડ અને હિરાસતમાં તેમની સાથે વ્યવહાર અંગે કોઈ ખાસ નિયમો છે?

બિલકુલ છે! કોઈ પણ મહિલાની ઘરપકડ સૂર્યાસ્ત અને સૂર્યોદય વચ્ચે થઈ શકતી નથી, સિવાય કે આવું કરવા માટે ખાસ કારણો હોય. જો ખાસ કારણો હોય તો પણ ન્યાયાધીશની લેખિત પરવાનગી લેવી જરૂરી છે. જે પરવાનગી એ સંતુષ્ટિ પર આપશે કે ઘરપકડ માટે પૂરતા આધાર છે. ઘરપકડ કરતી વખતે પોલીસ સાથે મહિલા પોલીસ અધિકારીની હાજરી જરૂરી છે. ઘરપકડ કરાયેલ મહિલાને પોલીસ સ્ટેશનમાં અલગ હવાલાતમાં રાખવી જોઈએ અને કોઈ પ્રકારની તપાસ કે શારીરિક તલા�ી વગેરે મહિલા અધિકારી કે ડોક્ટર દ્વારા જ થવી જોઈએ. મહિલા સંબંધી બધી પ્રક્રિયાઓનું સાવધાનીપૂર્વક પાલન થાય તેમજ ચોકસાઈથી રેકોર્ડ રાખવામાં આવે તે પોલીસ અધિકારીના હિતમાં છે.

કાયદામાં કહું છે કે હિરાસતમાં રહેલી મહિલા જો બળાત્કારની ફરિયાદ કરે, તો તેનો ત્યાં સુધી સ્વીકાર કરવામાં આવશે જ્યાં સુધી પોલીસ અધિકારી તે સાબિત ન કરે કે આ ઘટના ઘટી નથી.

૮૭. શું બાળકો માટે કોઈ ખાસ પ્રક્રિયાઓ હોય છે?

સામાન્ય કાયદા હેઠળ, સાત વર્ષથી નાની ઉમરના બાળકો કોઈ અપરાધના આરોપી હોઈ શકે નહિ. તેથી સ્વાભાવિક છે કે તેમને પોલીસ હિરાસતમાં લઈ શકાય નહિ. જો કે ૧૮ વર્ષથી નાની ઉમરના બાળકોની પૂછપરછ, ઘરપકડ, હિરાસત, છોડવું, જામીનની પ્રક્રિયા વગેરે બાળ ન્યાય (સંભાળ અને રક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૨ હેઠળ થાય છે.

આ કાયદા હેઠળ દરેક પોલીસ સ્ટેશનમાં ખાસ તાલીમ પામેલ અધિકારીઓ સાથે 'બાળ ન્યાય યુનિટ' હોવું જરૂરી છે, જે એવાં બાળકો જે તેમને કયારેય હવાલાતમાં રાખી શકતા નથી તેમની દેખભાણ અને કલ્યાણ માટે જવાબદાર છે. આ સિવાય કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં આવેલ બાળકોને જામીન પર તાત્કાલિક જોઈ તેમને તેમના માતા-પિતાને સોંપી દેવા જોઈએ. જો માતા-પિતા ન હોય, અથવા એવું લાગે કે બાળક ખરાબ સંગતમાં પડી શકે તેમ છે તો બાળકને જ્યાં સુધી બાળ અદાલત સમક્ષ હાજર ન કરાય ત્યાં સુધી સ્થાનિક 'નિરીક્ષણ ઘર'માં મોકલવું જોઈએ. કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં આવતા બાળકો સાથે વ્યવહારનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે કે બધી પ્રક્રિયાઓમાં બાળકોને અનુકૂળ અભિગમ હોવા જોઈએ તેમજ તેનો અંતિમ હેતુ બાળકોના પુનઃવસવાટનો હોવો જોઈએ.

૮૮. જો પોલીસ મારી ઘરપકડ કરે તો શું તેઓ ઈરછે ત્યાં સુધી મને રાખી શકે છે?

બિલકુલ નહીં. કોઈપણ વ્યક્તિને વધારેમાં વધારે ૨૪ કલાક સુધી હિરાસતમાં પોલીસ સ્ટેશને રાખી શકાય છે. પોલીસે તેમની હિરાસતમાં હોય તેવી વ્યક્તિને તેમની ઘરપકડને યોગ્ય ગણાવતા જરૂરી કાગળો સાથે ૨૪ કલાક પૂરા થાય તે પહેલાં ન્યાયાધીશ સમક્ષ ૨જૂકરવી પડે છે.

૮૯. ત્યારે લોકોની ઘરપકડ શુક્કવાર સાંજે કરવામાં આવે છે અને સોમવાર સુધી તેમને શા માટે રાખવામાં આવે છે?

આવી ગેરકાયદેસર પ્રથા ચાલુ રાખવા પોલીસ બહાનું આપે છે કે અઠવાડિયાના અંતે કોઈ ન્યાયાધીશ હાજર હોતા નથી. પરંતુ વાસ્તવમાં એક ન્યાયાધીશ હંમેશા ૨૪×૭ ૬૨૪ પર હોય છે. હિરાસતમાં છે તે વ્યક્તિના ૨૪ કલાક અદાલતના સમય પછી પૂરા થતા હોય તો ઘરપકડ કરાયેલ વ્યક્તિને ન્યાયાધીશ સમક્ષ તેમના ઘરે હાજર કરી શકતા નથી. આ સમયે ન્યાયાધીશ આરોપીને જોવાનો ઈન્કાર કરી શકતા નથી.

૮૦. કોઈ વ્યક્તિ કેવી રીતે જાણશે કે મને ક્યાં રાખવામાં આવી છે?

કાયદામાં અનેક સુરક્ષા ઉપાયો છે જેથી તમે તેની પ્રણાલીમાં ખોવાઈ ન જાઓ. પોલીસ તમારી ઘરપકડ કરે કે તરત જ તેમણે અનેક કામો કરવાના હોય છે. તેમણે ‘ઘરપકડ મેમો’ તૈયાર કરી સ્થાનિક ન્યાયાધીશને મોકલવો જોઈએ. તેમણે સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે તમને જણાવવામાં આવે કે તમે તાત્કાલિક તમારા પોતાના અથવા કાનૂની સેવા વકીલની સેવા મેળવી શકો છો.

તેમણે તમારા કુટુંબના સભ્યો કે મિત્રને તમે ઈંછો તે રીતે જણાવવું જોઈએ કે તમને ક્યાં રાખવામાં આવ્યા છે. આ બધી બાબતો કાયદા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવી છે, જેથી પોલીસ દ્વારા સત્તાનો દૂરઉપયોગ કરવાની શક્યતાને ઘટાડી શકાય. જો પોલીસ આ નિયમોનું પાલન ન કરે તો તેમણે અદાલતમાં જવાબ આપવો પડે છે.

વધારામાં જિલ્લા પોલીસ કંટ્રોલ રૂમની બહાર નોટિસ બોર્ડ પર ઘરપકડ થયેલ વ્યક્તિનું નામ અને સરનામું તેમજ ઘરપકડ કરેલ અધિકારીનું નામ અને હોદ્દો જણાવવા જરૂરી છે. દરેક રાજ્યનાં પોલીસ મુખ્ય મથકના કંટ્રોલરૂમમાં જાહેર જનતા માટે ઘરપકડ થયેલ વ્યક્તિઓ અને તેમના પર આરોપ હોય તેવા અપરાધોની બધી માહિતી રાખવી જરૂરી છે.

૮૧. મારા માટે ‘ઘરપકડ મેમો’ નો ઉપયોગ શું છે?

આ ગેરકાયદેસર ઘરપકડ વિરુદ્ધ એક સુરક્ષા ઉપાય છે. ઘરપકડ મેમોમાં તમારું નામ, ઘરપકડનો સમય, તારીખ અને જગ્યા, ઘરપકડના કારણો અને શંકાસ્પદ અપરાધનો ઉલ્લેખ હોવો જરૂરી છે. તેમાં પોલીસ, બે સાક્ષીઓ અને તમારી સહી હોવી જોઈએ જેથી સુનિશ્ચિત કરી શકાય કે રેકર્ડમાં જણાવેલ હકીકત સાચી છે. આ ન્યાયાધીશને આપવામાં આવે છે અને ન્યાયાધીશ જ્યારે તમને પહેલીવાર મળે છે ત્યારે તે ફરી તપાસ કરે છે કે તેમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે સાચું છે. પોલીસે એક ‘તપાસ મેમો’ પણ તૈયાર કરવાનો હોય છે.

૮૨. ‘તપાસ મેમો’ શું હોય છે?

તેમાં હિરાસતમાં લેતી સમયે તમારી શારીરિક સ્થિતિનું ટૂંકમાં વર્ણન હોય છે. જેમાં અપેક્ષિત છે કે તમારી સામાન્ય શારીરિક સ્થિતિ અને નાની—મોટી ઈજાઓની નોંધ કરવામાં આવે. આમાં પણ તમારી અને ઘરપકડ કરનાર અધિકારીની સહી હોવી જોઈએ તેમજ તેની એક નકલ તમને આપવી જોઈએ. આ મેમો અને ઘરપકડ મેમો વચ્ચે ફરક એ છે કે આ મેમો મેળવવા તમારે વિનંતી કરવી પડે છે, નહીં તો તે આપવામાં આવશે નહિ. આ પ્રક્રિયા એટલા માટે છે કે હિરાસતમાં તમારી સાથે માર્પીટ કે પીડા કરવામાં આવેલ નથી તે સુનિશ્ચિત કરી શકાય. પરંતુ આ તપાસ કોણ કરશે તે કાયદામાં સ્પષ્ટ નથી.

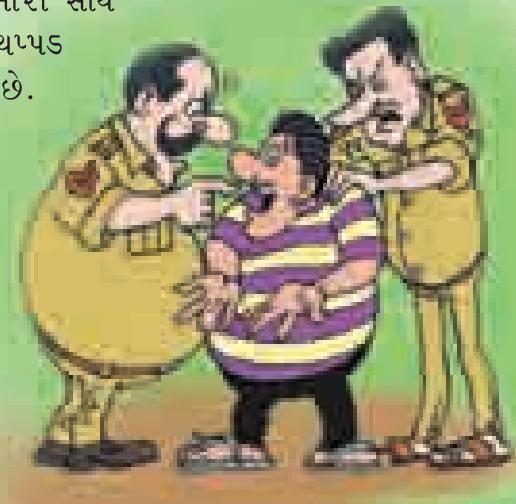
જો ઘરપકડ કરનાર અધિકારી જ તમારી તપાસ કરતાં હોય તો આ કાગળનો ટુકડો તમને બહુ ઓઠું રક્ષા આપી શકે છે. જો કે ન્યાયાધીશ સમક્ષ તમને હાજર કરતી વખતે બધા અન્ય કાગળો સાથે એક માન્યતા પ્રાપ્ત ડોક્ટરનું પ્રમાણપત્ર પણ આપવાનું હોય છે. ડોક્ટરે તમારી તપાસ કરી તમારી શારીરિક સ્થિતિનું એક નિવેદન તમને પહેલીવાર ન્યાયાધીશ સમક્ષ રજૂ કરે તે પહેલાં તૈયાર કરવાનું હોય છે.

૮૩. મને આ બધી બાબતોની જાણકારી કેવી રીતે મળશે?

કાયદા અનુસાર, ધરપકડ સમયે પોલીસે તમને તમારા અધિકારો વિશે જાગાવવું જોઈએ. વધારામાં આ વિશેની માર્ગદર્શિકા, દરેક પોલીસ સ્ટેશન અને ચોડીમાં દશવિલી હોવી જોઈએ. આને ‘ડી.કે. બાસુ માર્ગદર્શિકા’ પણ કહે છે જેને ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયમાં થયેલ કેસ બાદ તૈયાર કરવામાં આવી છે.

૮૪. શું પોલીસ હિરાસત દરમિયાન મારી સાથે મારપીટ કરી શકે છે?

ના, પોલીસ હિરાસત દરમિયાન તમારી સાથે મારપીટ કરી શકે નથિ. તે તમને ના તો થપ્પક મારી શકે છે અને ના તો ધમકી આપી શકે છે. આ કાયદા વિરુદ્ધ છે અને પોલીસ અધિકારીને આવું કરવા બદલ સજા થઈ શકે છે.

૮૫. શું પોલીસ અધિકારી અપરાધ સ્વીકારવા મારા પર દબાણ કરી શકે છે?

ના. તમને સવાલ પૂછવા તે પોલીસ અધિકારીનો અધિકાર છે. પરંતુ જેની તમને જાણકારી નથી તે કહેવા, જે તમે કહેવા નથી ઈચ્છતા અથવા તમે કર્યો નથી તેવો અપરાધ કબૂલવા દબાણ કરી શકતા નથી. જો કે પોલીસ અધિકારી સમક્ષ કરવામાં આવેલી કબૂલાત અદાલતમાં માન્ય હોતી નથી.

૮૬. શું આટલા બધા પ્રતિબંધો સાથે પોલીસ અધિકારી દોષી વ્યક્તિને પકડવાની તેમની ફરજ બજાવી શકે છે?

સૌથી પહેલી વાત કે પોલીસ અધિકારીનું કામ નથી કે તે કોણ દોષી છે અને કોણ નથી તેનો નિર્ણય લે. પોલીસનું કામ માત્ર આરોપી કે શંકાસ્પદ વ્યક્તિને પકડવાનું છે. તેથી તેઓ એવું વર્તન નથી કરી શકતા કે તે વ્યક્તિ દોષી જ છે અને તેને સજા આપવાનો તેમને અધિકાર છે. આ કામ અદાલતોનું છે. તેવી જ રીતે, હિરાસતમાં છે તે લોકોને ખોટા આરોપો અને દુર્ઘટારથી રક્ષણ મળવું જોઈએ. તેથી આ ‘પ્રતિબંધો’ લગાવવામાં આવ્યા છે. ખરેખર તે કોઈ પ્રકારના બંધનો નથી, પરંતુ તૈયાર કરવામાં આવેલ પ્રક્રિયાઓ છે જેથી અદાલત સમક્ષ દરેક વ્યક્તિ માટે નિષ્પક્ષ ન્યાય મેળવવાની તક સુનિશ્ચિત કરી શકાય.

૮૭. શું આરોપી માટે આ અધિકારો વધારે પડતા નથી? ભોગ બનેલ વ્યક્તિઓ માટે શું?

અનેક લોકો વિચારે છે કે ભોગ બનેલ વ્યક્તિ તરફ ધ્યાન અપાતું નથી. પરંતુ ખરેખર સમગ્ર રાજ્યની શક્તિ ભોગ બનેલ વ્યક્તિ માટે હોય છે. ભોગ બનેલ વ્યક્તિ તરફથી રાજ્ય અપરાધીને શોધે છે. ભોગ બનેલ વ્યક્તિ તરફથી જ અદાલતમાં દલીલ કરવા સરકાર વકીલની નિમણું કરે છે. રાજ્ય ભોગ બનેલ વ્યક્તિ તરફથી જ દોષીને સજા

આપે છે. પરંતુ દોષી એકલો હોય છે અને તે કદાચ દોષી ન પણ હોય. તેથી એકલી વ્યક્તિ, જેને પોતાનો બચાવ કરવાનો છે, જેની વિરુદ્ધ લાગેલી રાજ્ય સત્તાનું સંતુલન કરવા માટે કાયદાએ સુરક્ષા ઉપાય બનાવ્યા છે. તેમજ કાનૂની સેવા માટે સક્ષમ નથી તેમના માટે નિઃશુદ્ધ કાનૂની સેવાની સગવડ છે.

૯૮. શું મને પોલીસથી જામીન મળી શકે છે?

તે કેસ પર નિર્ભર કરે છે. જો તમારી ઘરપકડ જામીનપાત્ર અપરાધ માટે થઈ હોય તો તમને પોલીસથી જામીન મળી શકે છે. પરંતુ જો તમારી ઘરપકડ બિન-જામીનપાત્ર અપરાધ માટે થઈ છે તો પોલીસ તમને છોડી શકતી નથી.

૯૯. શું એ જાણવું અગત્યનું છે કે ‘જામીનપાત્ર’ અને ‘બિન-જામીનપાત્ર’ અપરાધ શું છે?

હા, જામીનપાત્ર અપરાધો ઓછા ગંભીર પ્રકારના અપરાધો હોય છે. જેમાં જામીન એ અધિકાર છે. આવા કેસોમાં તમને તાત્કાલિક પોલીસ પાસેથી જામીન મળી જાય છે. બિન-જામીનપાત્ર અપરાધો એ ગંભીર અપરાધો છે. જેમાં જામીન વિશેષ અધિકાર છે અને માત્ર અદાલત જ તે આપી શકે છે.

૧૦૦. જો હું બિન-જામીનપાત્ર અપરાધનો આરોપી હોઉં તો શું મને કયારેય જામીન નહીં મળી શકે?

ના. એવું જરૂરી નથી. તમને બિન-જામીનપાત્ર અપરાધ માટે પણ જામીન મળી શકે છે. તે માટે તમારે અદાલત સમક્ષ જામીન માટે એક અરજી કરવાની હોય છે. અદાલત અપરાધની ગંભીરતાને ધ્યાનમાં લઈ નકદી કરશે. જેમકે, તમને જામીન પર છોડવામાં આવે તો તમે ભાગી નહીં જાઓ અથવા સાક્ષીઓને ધમકાવશો નહીં કે પુરાવા સાથે છેકઢાક નહીં કરો. અદાલતને જો લાગશે કે તમે ઉપરનામાંથી કોઈ કામ નહીં કરો તો તે તમને જામીન આપી શકે છે.

૧૦૧. શું તેનો અર્થ એમ થયો કે હવે હું મુક્ત છું?

ના. તમારે મુક્તમાનો સામનો કરવાનો રહેશે. જેમાં અદાલત નિર્ણય લેશે કે તમે દોષી છોકે નિર્દ્દિષ.

પોલીસ અધિકારીઓના હોદાઓ—બિલ્લાઓ

પોલીસ
મહાનિર્દશક
(ડી.જી.પી.)

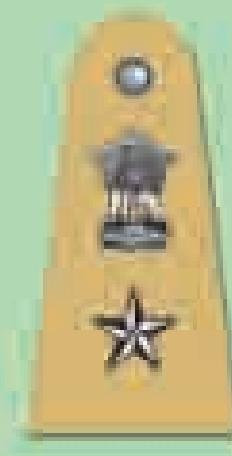
પોલીસ
મહાનિરીક્ષક
(આઈ.જી.પી.)

પોલીસ નાયબ
મહાનિરીક્ષક
(ડી.આઈ.જી.)

વરિષ્ઠ પોલીસ
અધિક્ષક
(એસ.એસ.પી.)

પોલીસ
અધિક્ષક
(એસ.પી.)

અધિક પોલીસ
અધિક્ષક
(એડી.એસ.પી.)

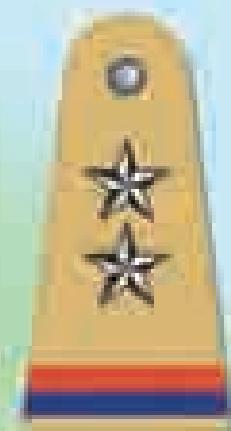
પોલીસ અધિકારીઓના હોદાઓ—બિલ્લાઓ

મદદનીશ/નાયબ
પોલીસ અધિકારી
(એ.એસ.પી./
ડી.એસ.પી.)

પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર
(પી.આઈ.)

સબ ઇન્સ્પેક્ટર
(એસ.આઈ.)

સહાયક—સબ
ઇન્સ્પેક્ટર
(આસી.એસ.આઈ.)

મુખ્ય ડાલદાર
(એચ.સી.)

સી.એચ.આર.આઈ.ના કાર્યક્રમો

સી.એચ.આર.આઈ.નું કાર્ય એ માન્યતા પર આધાર રાખે છે કે માનવ અધિકાર, અસરકારક લોકશાહી અને વિકાસ લોકોના જીવનમાં ત્યારે વાસ્તવિક બનશે જ્યારે રાષ્ટ્રમંડળ અને તેના સભ્ય દેશો જવાબદેહિતા અને ભાગીદારીના ઉચ્ચ માપદંડો અને કાર્યરીતિ અપનાવશે. આ ઉપરાંત સી.એચ.આર.આઈ. ન્યાય સુધીની પહોંચ અને માહિતી સુધીની પહોંચના મુદ્દામાં પણ કામ કરે છે. આ કાર્ય તે સંશોધનો, પ્રકાશનો, કાર્યશાળા અને માહિતી વિતરણ જેવા માધ્યમો દ્વારા કરે છે.

માનવ અધિકાર હિમાયત:

સી.એચ.આર.આઈ. રાષ્ટ્રમંડળના સરકારી સંગઠનો અને સભ્ય દેશોને નિયમિત રિપોર્ટ રજૂ કરે છે. ઈ.સ. ૧૮૮૫થી જરૂરિયાત મુજબ સી.એચ.આર.આઈ. એ નાઈજરીયા, ઝાંઘ્રીઓ, ફિલ્પિન્સ, આઈલેન્ડ અને સિએરાલિઓનમાં ફેટ-ફાઈન્ડ્ઝન્ઝના મિશન મોકલ્યા છે. સી.એચ.આર.આઈ. રાષ્ટ્રમંડળ નેટવર્કનું પણ સંકલન કરે છે. ઠે વિવિધ પ્રકારના સંગઠનોને એક જૂથમાં લાવીને તેમની સંગઠન શક્તિને માનવ અધિકારની હિમાયત માટે તૈયાર કરે છે. સી.એચ.આર.આઈ.નું મીડિયા યુનિટ પણ એ બાબતોનું ધ્યાન રાખે છે કે માનવ અધિકારના મુદ્દાઓ લોકોના ધ્યાનમાં રહે.

માહિતી સુધીની પહોંચ:

સી.એચ.આર.આઈ. નાગરિક સમાજો અને સરકારને માહિતીના અધિકાર અંગે પગલાં લેવા પ્રેરિત કરે છે તેમજ સહયોગીઓને કાયદાના અસરકારક અમલમાં મદદ કરે છે. સી.એચ.આર.આઈ. સ્થાનિક જૂથો અને સરકારી અધિકારીઓ સાથે મળીને, સરકાર અને નાગરિક જૂથોની આ કાયદા માટે કાર્યક્રમતા વધારવામાં તેમજ નીતિ બનાવનાર સાથે વકાલત કરે છે. સી.એચ.આર.આઈ. દક્ષિણ એશિયામાં પણ કાર્યરત છે. તાજેતરમાં ભારતમાં સફળ જુંબેશને સહયોગ આપીને રાષ્ટ્રીય કાયદો ઘડવામાં મદદરૂપ બન્યું છે. આફિકામાં પણ આ કાયદો ઘડવામાં કાયદાકીય સહયોગ આપે છે. પેસિફિકમાં સી.એચ.આર.આઈ. સ્થાનિક અને રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓને આવા કાયદા બનાવવા માટે પ્રેરે છે.

ન્યાય સુધીની પહોંચ:

પોલીસ સુધાર : અનેક દેશોમાં પોલીસને નાગરિકોના હિતોના રક્ષણને બદલે સરકારના દમનકારી સાધન તરીકે ગણવામાં આવે છે. આનાથી માનવ અધિકારનું ઉલ્લંઘન થાય છે અને અન્યાયને ઉત્તેજન મળે છે. સી.એચ.આર.આઈ. સાર્વત્રિક સુધારાની હિમાયત કરે છે, જેથી પોલીસ ન્યાયના રક્ષણની ભૂમિકા ભજવે નહીં કે, સરકારના દમનકારી એજન્ટની. ભારતમાં સી.એચ.આર.આઈ.નું કામ પોલીસ સુધારા માટે લોક સમર્થન ઊભું કરવાનું છે. પૂર્વ આફિકા અને ધાનામાં સી.એચ.આર.આઈ. પોલીસની જવાબદેહિતા અને રાજ્યનૈતિક દખલના મુદ્દાઓ પર કામ કરે છે.

જેલ સુધાર:

સી.એચ.આર.આઈ. નું કાર્ય પરંપરાગત રીતે બંધ રહેતી જેલ વ્યવસ્થા અને તેમાં થતી ગેર રીતિઓમાં પારદર્શકતા વધારવાનું છે. તેમનું મુખ્ય કાર્ય એવી કાયદાકીય નિષ્ફળતાને પ્રકાશમાં લાવવાનું છે જેના ફળસ્વરૂપે જેલમાં ક્ષમતા કરતા વધારે કદીઓ રાખવામાં આવે છે. મુકદમા પહેલાથી તેમને અયોગ્ય રીતે લાંબા સમય સુધી રાખવામાં આવે છે, કેદીઓને જેલમાં તેમની સજાના સમય કરતાં વધારે સમય સુધી રાખવામાં આવે છે તેમજ આવી સમસ્યાઓના સમાધાનમાં પણ હસ્તક્ષેપ કરવાનું છે. તેમનું અન્ય કાર્ય એકદમ નિષ્ફળ ગૈયેલી જેલ દેખરેખ વ્યવસ્થાને પુનઃ શરૂ કરવાનું છે. અમને વિશ્વાસ છે કે આ ક્ષેત્રો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાથી જેલ વહીવટમાં સુધાર આવશે અને ન્યાય વહીવટ પર તેનો સમગ્ર રીતે પ્રભાવ પડશે.

પુણ્યતવયના માટે શીખવા યોગ્ય બાળ પુસ્તકા

Friedrich Naumann
STIFTUNG FÜR DIE FREIHEIT

યુ.એસ.ઓ. હાઉસ, ૫, સ્પેશલ ઈસ્ટીટ્યુશનલ એરિયા, નવી દિલ્હી-૧૧૦૦૬૭, ભારત
ફોન: ૮૧-૧૧-૨૬૮૨૦૬૪, ૨૬૮૬૩૮૪૬ ફેક્સ: ૮૧-૧૧-૨૬૮૬૨૦૪૨
www.southasia.fnst.org/www.stiftung-freiheit.org

દેલીગેશન ઓફ દ યુરોપિયન યુનિયન ટુ ઇન્ડિયા

૫/૫, શાંતિનિકેતન, નવી દિલ્હી - ૧૧૦૦૨૧

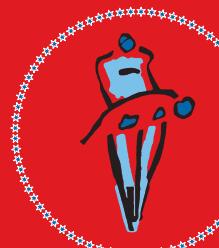
ફોન: ૮૧-૧૧-૬૬૭૮૧૮૯૮

ફેક્સ: ૮૧-૧૧-૬૬૭૮૧૮૫૫

વેબસાઈટ: http://www.eeas.europa.eu/delegations/india/index_en.htm

આ પુસ્તક યુરોપીયન યુનિયનના આર્થિક સહયોગથી પ્રકાશિત થયું છે. યુરોપીયન યુનિયન ૨૭ સભ્ય દેશોથી બન્યું છે. જે તેઓની આવકતો, સંસાધનો અને લક્ષ્ય સુધી સાથે મળી પહોંચવા એકઠા થયા છે. છેલ્લા ૫૦ વર્ષમાં સતત તેમનો વિસ્તાર વધારતાં, તેમણે સ્થિરતા, લોકશાહી અને ટકાઉ વિકાસ જેવા લક્ષ્યો સાંસ્કૃતિક વિવિધતા, સહિષ્ણુતા અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા જેવા મૂલ્યો સાથે હાંસિલ કર્યા છે. યુરોપીયન યુનિયન તેમના સભ્ય દેશો સિવાય અન્ય દેશો અને તેમની હદમાં ન આવતા લોકો સાથે તેમની સિદ્ધિઓ અને મૂલ્યો જજાવવા પ્રતિબદ્ધ છે.

આ પુસ્તકમાં જજાવેલી સામગ્રીની સમગ્ર જવાબદારી સી.એચ.ચાર.આઈ. ની છે અને કોઈપણ સંજોગોમાં તે આ બાબતે યુરોપીયન યુનિયનની સહમતી કે અસહમતી દર્શાવતું નથી.

કોમનવેલ્થ હુમન રાઇટ્સ ઇનિશિએટીવ

પ્રપ એ, સિદ્ધાર્થ ચેમ્બર્સ, કાલુ સારાઈ, ત્રીજો માળ, નવી દિલ્હી - ૧૧૦૦૧૫

ફોન : + ૯૧-૦૧૧-૪૩૧૮૦૨૦૦, ૪૩૧૮૭૨૦૧

ફેક્સ : + ૯૧-૦૧૧-૨૬૮૬૪૬૮૮

info@humanrightsinitiative.org, www.humanrightsinitiative.org